

ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOM

ÉLET ÉS IRODALOM

Irodalomról lévén szó néha, fáradtan legyint a kéz: „minek az?” Életgondok főbesújtottjai csüggednek, s a kérdésben fáradt tagadás: „anyagias világunkban van-e létalapja az irodalomnak?”.

S mondom erre hittel, igazán, *kell*. Éppen azért. Éppen mert annyi a fáradt kéz, annyi az Anyag megkínzottja. Éppen mert annyi a tespedés, annyi a magába omlott, fásult tehetetlenség. Éppen mert ilyen anyagias a világ.

Emberek, kétségbeesettek vagyunk, fásultak, ájultak és tehetetlenek vagyunk, mert magunkban vagyunk. Egykoron egymás kezét fogtuk, s nagy bizalom-, szeretet-hidak nőttek embertől emberhez. Jött akkor valahonnan, pokoli rejtekből a szennyes, bűzös ár. Beleszakadtanak a hidak, és elsodortattak egymástól messze-messze az emberek. És egymás ellen támadtak, és ölt a kézfogó kéz.

Akkoron későn, jaj, későn ébredt meg a lélek: nekem fáj az ütés, amit testvéredre mérsz, magadat ölöd meg embertársadban. De már mind beszakadtak a hidak, fojtogat immár a borzalom, hidegen verejtékezik a kétségbeesés. Később leszakadtak a hidak, egyedül, egyedül maradtunk.

Emberek, fáradtak, esettek, tehetetlenek vagyunk, mert egyedül vagyunk. Fáj az egyedüliség, mert sírni nem tudunk, és ki nem sírt könnyeinkbe fulladunk.

Külön érzi ezt mindenki, de nem hiszi, hogy azok is érzik: Emberek, nagy lélek lappang kétségbeesésünkben, nagy ölelésvágy lankadásunkban. Tegyük össze egyedüliségünket, nagyon nagy meleg lesz belőle.

Sírnunk kell, hogy mások is meghallják, hogy megkönnyebbüljünk. Ha mások meghallják, osztozkodunk egymás bánatában. Ebben az osztozkodásban mind adunk és

mind kapunk. Szánalmat adunk, és lelket kapunk. Segítseget adunk, és célt lelünk.

De kell hogy más is tudjon érzéseinkről. Az irodalom a harsona, mindannyi ember magunké, mellyel én, te és mi és mindenki kicsinyek bánatunk, vágyunk, kétségbeesésünk és hitünk szaván szólunk nagy melegért és nagy ölelésért az Emberhez.

Beteg és alélt a testünk, mert nem találjuk a lelkünket.

Jöjjön föl minden elfojtott sírás, hozza fel a fanatikus sóvárgást a testvér emberért.

Akkor közös könnyeken át, irodalomban nyúlik először emberkézhez az emberkéz, és akkoron egek fekete drapériáján irodalom rajzolja égő szívekből az utat:

Az élet rossz, mert emberek megrontották. Emberek rontását csak emberek javíthatják meg. De: megjavíthatják. Mert semmi sem helyrehozhatatlan, ha megtaláljuk magunkban a lelket, az emberben a testvért.

ERDÉLYI IRODALOM ÉS SZÉKELY IRODALOM

Ahogy a kényszer parancsa nekilódította a rég érő fejlődést és ma már erdélyi irodalomról beszélnek, az öntudatosodás tovaterjedő folyamata szükségszerűleg kellett hogy felvesse a *székely irodalom* kérdését is. A másodszülött alig hogy világon van, máris megkapta az esztétikai leértékelést, mert hiszen csúf még, s az életet csak most tanulja; pedig a belvederei Apollo sem kétnapos korában volt olyan. [...]

Részletesebb rámutatás nélkül is észrevehető, hogy az erdélyiség általános vonásain belül is külön arc a székelyé. Helyzete elzártabb. Más fajokkal kevésbé keveredett. Elzártasága vár, de börtön is, emberek közt történt nagyarányú élete még az önálló Erdélyben sem lehetett. De nem keveredett más faj kultúrájával sem, ha már sajátját túl nem emelte a Hargitán, de megmaradt, s megerősödött ősi színe, sűrű illata. Az erdélyi fajok, vallások közé ékelten hasonlíthatatlanul többet kapott a világáramlatokból; a székely visszavonult önmagába, s ösztönösen gazdagodott meg.

Így van itt két típus: a kulturáltabb erdélyi [...], de ezer viszonylatban élő, és éppen ezért halványabb – és az eldugottabb, de egységesebb pszichéjű, mélyebb ösztönű, a székely. Természetes, hogy az öntudat árama előbb rángatta meg a kulturáltabbat.

Amit erdélyiségnek neveznek, legtisztább alakjában *a székely psziché* az. A sokféle viszonytól szétdobált, sokféle kultúrától módosított általános erdélyi típussal szemben ősi lelke anyagán Erdély lelke kontúrjait legtökéletesebben őrző. Nem egyéb volt hát e székely irodalom kimondása akkor, amikor még nincs, mint mélyben kutató hosszú lét után reábukkanás a legősibb, legtisztább

erre, mely egyenest s kevertelenül e föld szívéből hozza a vért.

Lehet s kell is ezért a kifejezés ezer útján minden kívánczó szépség-szót kihozni; a munka dandárja, az erdélyi irodalom hivatása, ahol sorsa is eldől: a székely irodalom.

*

A veszély, amelyre Reményik Sándor, s mostanában e hasábokon Tompa László figyelmeztettek: a *partikularizmus*. Könnyen lehet ti., hogy az új követendő irodalmi megnyilvánulások a vidékiességbe és értelmetlenségbe süllyednek.

Mert ha valaki pedig helyett peniget, s folyton csak édes Jeédust mond s ír, székelyül beszél, de nem művészetet ad. Jó kibúvó ez a tehetetlenségnek, tágas kapu a dilettantizmusnak. S ha valaki Vas Gereben bátyánk módján csak áradozik s agyba-főbe istenít mindent, szint-úgy posványba juttatja az írást.

Ez a kérdés végtére az alkotás titka. Az írás formájára, a nyelvre nézve ezt jelenti: úgy őrzöm meg s adom a csak itt található egyetlen színt, hogy saját szavaival fejezzem ki. De ha tájszavakba tévedek, s oktanul használom, az érthetőség rovására esik. Tartalmilag a kérdés azt jelenti: ha csak sajátos szokásokat adok, jelent-e ez irodalmat?

A Göre Gáboros és Vas Gerebenes partikularizmusok az irodalmi áramlatok velejárói. Mély erők egyszerre csak a látóhatárba emelnek egy emberszigetet, amelynek eddig közösségi szerepe sem volt, s most beleárad a többi életébe. Természetes, hogy először a különbségeket vesszük észre. A nyelvi sajátosságokat, a szokást. De ha életképesség van az új irányban – és az ezen a téren fordul meg –, a felületes sajátosságokon túl meg tudja találni a mögéjük bújt lelket, a különös szokások közt azt, amely mögött mélyen ott van az illető népcsoport pszichéje, *azt, amely életének egy állandó mozdulata*, s a nyelvi sajátosságokban azt, amelyik az ilyen plasztikusan tömörített életmozdulatot saját színével szuggerálhatja. Az esetlegességeken túl így elérkezik az illető népcsoport életének nagy kérdéseihez, az örök emberi ösztönök ittvaló

megnyilvánulásához, és akkor szokás és szó nem választ el többé, hanem éppen elhithető erejévé válik az életvalóságoknak.

A székely irodalom életpróbája is az lesz hát: *sikerül-e [...] a faj lelkének legmélyére férközni, s annak legösztönösebb problémáit, amik az örök emberi életmozgás csak itt található alakjai, a maga módján az emberiségben szertevinni.*

Ugyanaz a probléma ez, amely legrejtettebb, leghalványabb s finomabb érzéseimmel magamra hagy, de mindenkiel közös nagy életfolyamataimat szavakkal fejezi ki.

A székely írást nem féltém: azok, akik önmagukból adják, benne élnek fajuk életválságaiban s az egyetemes kérdések máris tapogatózó kezük ügyébe esnek.

*

A világrámlatokkal s a magyar irodalmi köztudattal jobban érintkezett külső erdélyiség közvetítené a magyar irodalmi múltat s a világ-lélek mai remegéseit. Iránymutató, egyensúlyozó legyen.

Feladatai s feltörekvő ösztönének irányai ezek.

Nyelvileg befejezője annak a folyamatnak, mely a magyar irodalmi nyelvet rendre-rendre a külön tájnyelvek színeivel meggazdagította. [...] A magyar nyelvfejlődést Kazinczy egy kicsit kizökkentette. Idegen nyelvtörvény szerinti túl sok szavunk van. A tisztítási folyamat ezzel szemben is most két irányú. Az egyik az Ady és a Szabó Dezsőé, akik teljesen egyéni nyelvüket a régi magyar irodalom nedveivel duzzasztották erősebbé. Móricz Zsigmond, s Nyíró József főleg, ismeretlen tájnyelv humuszába nyúltak le új kifejezésmódokért.

A székely irodalom legnagyobb kérdése, hogy a nyelvben, a pszichéjében rejtett formát megjelje mondani-valóinak.

Csak a szólásmódokat nézzük, s a nyelv különös mozgó plasztikumát, a népballadák lüktető, komor drámaiságát s az összezsúfolt életben felgyűlt, megtömődött tettvágyat, amelyben az álmok perspektívái szunyadnak: s úgy érzem, *a székely irodalom igazi műformája a dráma [...]*

*

Az idő megdermedt hullámai: zöld hegyek árnyékában a székely mindig álmodott. És soha álma be nem teljesedett, és soha lelke meg nem szólalhatott. Tragikus robotéletét csak élte, szívósan és elpusztíthatatlanul és eldönthetetlenül és nekikeseredett ősz ösztönnel csak azért is, ravaszsággal, fortéllyal, halálos életakarattal kicsikarta életét a sorstól. De csak az életét. Halhatatlan vággyal vonaglik, hogy álmát beleépítse, belerakja tovanövő hatalmas életfolyamatokba, magának s fájának.

A végzet korbácsa suhog: mi lesz, ha ez a lélek termékenyíti meg az alélt magyar életet?

Egy éve, hogy Bartók Béla a komor hegyekbe dugott kis falvakból a székely zenét London és Párizs fülébe vitte, s a világ nagy szívéből visszhang szólt a tragikus kis nép sötét és mély életakarataira.

S talán csak a faj őserején múlik, s egy-két generáció vérén-agyán, s az eldugott kis nép odanyomja az arcán az örök emberi arcok közé.

ERDÉLYI ANTOLÓGIÁK – ERDÉLYEN TÚL

(*Erdély lelke*. Szerk. Kristóf György. Berlin, Voggenreiter Verlag, 1924. – *Erdélyi történetek*. Szerk. Benedek Elek. Budapest, Athenaeum, 1925.)

Alig egy év alatt három erdélyi antológia látott napvilágot – Erdélyen túl. A berlini Magyar Intézettel kapcsolatban levő Voggenreiter-cég egy prózai és egy lírai antológiát adott ki, s most a budapesti Athenaeum dob a piacra egy vaskos erdélyi prózai antológiát. Mindkét cég, a berlini és a budapesti is, ezenkívül számos erdélyi író önálló verses- vagy novelláskötetét, illetve regényét is megjelentette. Nem különálló tények már ezek az irodalmi érdeklődésnek Erdély határain túlról felénk irányulására, de valahogy folyamat már, elhithetője, hogy adhat Erdély sarjadzó irodalma a Királyhágón túli magyarságnak és még szélesebb közvéleménynek is. Az antológiák megjelenése pedig bizonyíték arra, hogy már nemcsak egyes írók, de maga az erdélyi irodalom kerül az érdeklődés központja felé.

Nagyon meg kell nézni, hogy s mint állunk a világ elé, minden értékünkkel vonulunk-e fel, s jó ilyenkor egy pillanatra megállani s a seregszemle közben számba venni önmagunkat. Kötelessége is a kritikának, hogy ilyen együttes irodalmi bemutatkozás tanulságait *önmagunkra nézve* is levonjuk, és az írók és írások szövevédeke felett s bennük a fejlődés folyamatait s irányait magunk számára kutassuk, kiélezzük, megmutassuk.

*

Időrendben első a Berlinben megjelent prózai antológia. *Erdély lelke* a büszke címe, szerkesztője pedig Kristóf György, a magyar irodalom professzora.

A kötet a szerkesztő egyéni csoportosításában Benedek Elek, Sebesi Samu, Kovács Dezső, R. Berde Mária, Gyallay Domokos, Balogh Endre, Makkai Sándor, P. Gulácsy Irén, Molter Károly, Nyíró József és Kacsó Sándor egy novelláját tartalmazza. Ők mind reprezentáns értékei a mai erdélyi prózának, de nemcsak ők a reprezentáns értékek. Hogy csak a legfontosabb kimaradtakat említsem Tabéry sajátos színében, Nagy Dániel nyomorábrázolásának, Sipos Domokos erdélyiségének és Tamási Áron őseréjű székelységének nem szabad egy erdélyi prózai antológiából hiányoznia; nélkülük az teljességre igényt nem tarthat.

A kötet második lényeges hibája, hogy a szereplő írók nem mindenike a rá legjellegzetesebb írásával van jelen. Kovács Dezső mellékes írói vonásának tartom azt, amelyet itt levő novellája reprezentál, Gyallay is középterméséből valóval szerepel, Molternek e karcolatánál sok jobb írását ismerem, Nyíró pedig itt leközölt novellájából lehetetlenség egész erejében megismerni. Az összeválogatás egyébként elég sikerült, s pl. Balogh Endre jellegzetesebb novellájával szerepel itt, mint a budapesti antológiában. Egészben véve a kép nem teljes, a tükör töredékes, s ezt a fogyatékoságot az elsőség érdeme alig egyensúlyozza.

Jó fél évvel az első után, a húsvéti könyvpiacon jelent meg az Athenaeum kiadásában a második gyűjtemény: *Erdélyi történetek* címen, Benedek Elek szerkesztésében és előszavával. Senki sem hivatottabb az erdélyi irodalomnak a magyarság egykori egyeduralkodó centrumában való bemutatására, mint ő, kit ez a centrum valamikor Erdélyből elvont, s ki egy élet dús aratása után lelkében írott sorsparanccsal jött vissza Erdélybe, s most a megnövekedett mesefa aranycsengőjét leakasztva az erdélyi írók válogatott csapata élén csenget [...], „szállást kérvén az erdélyi mesemondóknak”.

Eme második antológiát éppen az teszi súlyossá és eseményszerűvé, aminek hiánya az első értékét leszállítja, az összeválogatás teljessége és színvonala. Az erdélyi irodalom minden színe és iránya együtt van, s majd minden író legsajátosabb művével. Az első antológiában sze-

replők mind benne vannak, kivéve Makkai Sándort, ki- nek véletlenül történt kimaradását a szerkesztő előszavá- ban sajnálkozva mentegeti, s magát a szerkesztőt, akinek külön írását nagyon idetartozónak éreznők, de aki érhető szerénységből a bevezető sorokkal megelégedett. Nélküle nem teljes az erdélyi próza magja: a székely próza, mely különben Tamási írásával dúsabb az első antológiánál. Az „Erdélyi magyar” irány teljesebb Sipos Domokossal, Szentimreivel és Kóssal, a partiumi magyar Tabéryval és Nagy Dániellel, s végül mint „erdélyi zsidó-magyar“- okat szerepelteti Karácsony Benőt, Ligeti Ernőt és Pap Józsefet. Utóbbiak és Marót könnyű súlyú, szinte-szinte tárcanovellákkal szerepelnek. Vita lehetne arról, hogy az effajta irodalomnak más képviselőit nem lehetne-e több joggal szerepeltetni. De kétségtelen, hogy ez az irány is létezik művészi nívón, s ha tartalomban, formában újat ritkán is ad, az átlagos irodalmi termelést jelzi, s általa teljesebb a kép az erdélyi irodalomról mint élő folyamról, mint nélküle lenne, csupán csak a sajátos újszerűségek bemutatásával.

Majd mindenki java természetével szerepel. Csak Balogh Endre, Pap József és Molter nem, kik sokkal többek az erdélyi prózának, mint itt szereplő írásaik mutatják. Vi- szont a többiek legmagasabb színvonalukkal állanak elő, s mikor ebben a zenekarban együtt halljuk Berde Mária sajátos miliórajzát és pszichológiáját, Sipos erdélyi és mégis egyetemes szavát, Szentimrei kozmikus lélektanát, Kovács Dezső és Sebesi Samu nem fakuló színeit, Nagy Dániel sötét rajzát és Tabéry hangulatalakítását, a szé- kelyeket, hogy Balogh Endre lélekrajza és Gyallay mese- jelmeze után új nyelvvél, új pszichével és művészi min- tázással jön Nyírő, boldogságromboló vak indulatot áb- rázol Kacsó, s a hitek, eszmék élettelenességéből az élethez talál, hatalmasan akarja azt Tamási, s közben, mint együttzengő húr, az alföldi magyar lelket mondja Gulácsy Irén: úgy érezzük, jogos az önérzet, amellyel kiállunk és „tisztelettel szót kérünk”.

*

Seregszámla végén, a fejlődés erővonalait kutatva, le- hetetlen meg nem látnunk a következőket:

Azt, ami az erdélyi irodalomban sajátosan erdélyi, új színe a magyar pszichének, két irány képviseli itt, az erdélyi prózában, az „erdélyi magyar” és a „székely magyar”. Az első az általános erdélyi típus, mely ennek a földnek sajátos kulturális, faji és természeti viszonyai-ban évszázados problémákkal érintkezésben törekszik tisztultan kifejezni önmagát. Kovács Dezső, Sebesi Samu, Berde Mária, Sipos és Szentimrei a mindig való emberi problémák erdélyi hangjai és Erdély általános tisztult tradícióit élesztők. A székely fajilag, kulturálisan, természetileg zártabb. Kevesebb problémával érintkező, de tragikumok lépcséjén, lélekmélyen élő. Sajátos a múltja, nyelve, egész maga. S ez a sajátosság, őseréjű gazdagság csak önmagában sűrűsödött [...] Most buzognak ősi mélyről gazdag források, egy nép lélekproblémáit bontogatva. Gazdagságunknak még csak perspektívája vetődik előre az eddigi nagy-nagy ígéretekből. De érzik egyre jobban, hogy az erdélyi próza magjai ők. [...] Általuk hullámzik el minden probléma és lélekregzés a székelyig s a székely lélek mélyéről elindult életnézés, életérzés minden más lelkekig.

(Köszönet Benedek Eleknek, hogy művészi intuícióval megérezve e szempont termékenységét, azt az előszavában adott csoportosításával erősítette, s az idegen olvasónak biztos tájékozódási fonalat adott a kezébe.)

*

Lehetetlen egy szépséghibát elhallgatnom. Az antológiákon van látszólag, valójában az erdélyi irodalmi *életbe* szomorú fényt villant. Mindkét antológiában Kovács Dezső és Kacsó Sándor ugyanazzal a novellájukkal szerepelnek. Mit jelent ez? Szervezetlenséget, az írók egymástól külön élését, mikor a közel egyidőben megjelenő két kötet szerkesztője tán egymás munkájáról nem is tudva kénytelen dolgozni.

Mit jelent ez? Azt, hogy *jelenségek vannak még csak*, dús ígérettel teljeseek, de úgynevezett „irodalmi élet” nincs még, mely a vérkeringést egy nép életereibe iktassa s a kritika idegrendszerével a különálló jelenségeket szerves életműködésekbe egyesítse.

ÁPRILY LAJOSNÁL

Eseménytelen kisváros. Élet benne csak a reinkarnált, folyamatossá tett múlt: országalapító Bethlen Gábor önnagysága örökbe sikerült plánuma: a kollégium. Ős Transzilvánia időközön keresztül maradt tiszta lelke: munka és becsület. S benne halk szavú, csendes, munkájának és magának élő, elvonult, kisvárosban is alig ismert tanár.

Nyugodt az arca. Éles kék a szeme. Messzenéző kék szem: csendesség és erő, s szinte zavarba hozó nyugodtság: dolgok gyökerét látó tekintet, maga szerette – megtartotta – harmónia.

Élete három kis sziget. A *katedra*, honnan hatalmas tudásának horizontját és átítató életmélységét adja a meleg fényben csillogó emberpalántáknak. Hűvösen-szelíden cirógató szavú, mint nyáresti szél, szeme szikrát csak akkor vet, belülről feltörő nagy lángot, ha Adyt magyarázza. [...] S csendes szavak egyszerű folyásán vágyó kis életek telnek meg boldogabb emberi munka értékeivel. Okos, szerény szavaival ömleszti beléjük, ellenállhatatlan erővé lassan erősíti a lélekember világának, a kultúrának fanatizmusát.

Könyvtárszoba, hova áldozatos ősi urak rakták el Erdélyért való lelkességük képét, adván könyveiket a vén scholának, fiatal lelkek előtt az emberből nőtt világ nagy és misztikus és végtelen Csodája, az emberlélek köldökzsinórja minden őse lelkéhez, zavaros és szürke hétköznapokba áramló hús tiszta víz: itt dolgozik.

S az életbe kapaszkodó gyökér, mindenért kárpótlás, mindenkor biztos, meleg és boldog sziget: a kis *család*. Napos kis szobák, mikre egyszerű szép és mindig való melegséget lehelt két letisztult lélek megértése s a halk élet partjai mellett csengő édes kacagás: belőle lett kibomló új emberkék, a jövő.

És a világ, a nálánál nagyobb?

Az Órhegy, ellátni róla Marosmente lassú békességére – tovább a hegyek kemény arcára, ahol már meghalt és kőbe dermedt az egykor volt fájdalom. A nagy nyugalom és nyugtalanító erő szikláira, hol emberhangyák élnek a végzet ökle alatt.

Rőtbarna erdők, hova szalonkázni jár, s a természet szívverését hallgatja, friss zuhogó hegyi patakok, pizstrán-gokkal, majd olyan tiszták, mint poézise, miknek vize úgy morajlik, zúg és rohan a megdermedt sziklák élein át, amint az élet elzuhog alaktalan bánaton és kusza titkokon és minden fájdalomon keresztül.

Erdélyi élet súlyos keresztje vállán – Áprily Lajos a lelkére áll, éles kék szemével belenéz a mai élet ólmos, áthatlan, kétségbeesett ködébe – és a köd mögött az erdélyi hegyek vonalai jelennek meg, élesedve egyre, mint sorsrendelés az élet zavarosságában. Beteg világ örült zaján túl melódiákat hall. Természet halk szavát, amint vigasztalja, biztatja ijedt, szegény gyermekét: az embert.

És immár nem Áprily Lajos ő, – de szava a múltnak, természetnek, az emberen túli nagyobbak, s élete csak húr, amin Erdély lelkének nagy csendes ereje örökbe zengő, nyugtató nótát dalol.

NE FÉLJ!

Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában most jelent meg Tompa László harmadik verskötete: *Ne félj* címmel, 51 vers, és Tompának előző két kötete, az *Erdély hegyei közt* és az *Éjszakai szél* után immár teljes költői arcát megmutatja.

Érdekes jelenség, s bevilágít a kor teremtő pszichéjébe, ha észrevevessük, hogy az erdélyi lírikus generáció egyik első vonala – Reményik, Áprily, Tompa – mennyire az élettől különváló magány, az egyéniségbe zárkózás emberei alaptermészetüknél fogva, s mégis a kor szava az elefántcsonttoronyra predesztinált lelkekből is kizúgatta saját hangját: Áprilyból a *Tetőn* erdélyi vallo-mását, Reményikből az *Egy eszme indul* és a *Műhelyből* verseit, melyekben már hidat vernek a külön egyéniből vissza a mindenki életéhez, lelkéhez. Mint Tompa László is, különösen ebben a kötetben.

Az ő magánya egy árnyalattal még sajátosabb. A vidék magyar magánya, a tehetség körül terülő közönysivatag. S ez a magány rendre mind jobban felérződik és megmélyül, mert észreveszi, hogy nem az ő egyéni magánya csak, de magánya egy népnek, amelyből való, amellyel lelkileg is egy, a székelynek. Egy-két vonás már eddig is feltévedt, igazán azonban csak most látszik, mennyire alaptípusát adja a székely léleknek Tompa László zárkózottságba fojtott vad lobogása.

Régebbi keserű daca, pesszimizmusa inkább Vajda Jánost juttatta eszünkbe. Új kötetének legnagyobb meglepetése éppen az volt, hogy metafizikai kérdéseket döntő keserűségének hangján mind jobban túltör egy másik szólam, amely már remél és hisz. S mert azt ösztönösen teszi, ezzel hozza fel a lélek tudatalatti mélységeiből saját tipikus székely vonásait is.

Ki az, aki a kopár szirtfalon csak kúszik konokul? Ki az a magányos fenyő? Ki az, aki csak kéri, hogy hagyja el őt mindenki, hogy magányában a dac édig lobbantsa lelkét? Mi az a dac, ha nem a legősibb székelly mozdulat? Amely teljes realitással lát mindent, s most lelke érzékenyebb, fokozottabban fáj neki az Idő, az Élet, de büszkesége bezárja fájdalmát. S csak halála után, mely itt éri őt az erdélyi magaslaton, fog megdöbbsenni egy vad és rőt erdőszélen fekvő halott arcának szótlan kínján.

Egynéhány olyan szuggesztív képét adja a kornak, amely beléd döbben és örökre benned marad. Nem erdélyi művészsors és nem székellysors, amit az *Erdélyi télben* és a *Kiáltásban* kifejez? A *Kiáltásban* benne van az erdélyi művész egész magára hagyatottsága, aki, mint az ordast riasztó pásztor, a maga szíve szorongásának legyőzésére és a néma ködbe csak egyet-egyet kiált.

És egészen sajátos, ahogy ez a tragikumérzés ösztönösen oldódni kezd. Ösztönösen, mert belülről a feltámadó életerő vezeti. Meglátja egyik legszebb versében, hogy támad az erdő új életre mindig, és ez az ő vigasztalása. És mint fiatal sarjat, meglátja a növény új generációt, s köszönti őket, akik jönnek, egy sajátosan új formájú mély versében (*Jönnek*).

Ez a támadó életerő világvárakozásokba kapcsolódik, az új lélek-magvető várásában. Ugyanakkor ős-keleti megérzéssel felébred benne a Dzsingisz kán Nyugatot elsöprő vihara, olyan éles képben, amely méltó párja a Szántó György Babel tornya hasonló képének. S a szenvedéseken át az örömhöz elért Beethovennek ajánlott verse egyetemesen emberi és mai megérzéseket vet fel.

Skálája szűk. S eszközei kevesek. Énjét soha hátra nem teszi. De nincs tőle távolabb semmi más, mint a szép szavakkal való játék, rímek pontos csengése.

Kemény lelkét kemény, sokszor érdes szavakkal fejezi ki, amelyekről lesúrlódott az artisztikum máza, amint vulkanikusan előtörték. Van bennük valami a jajkiáltások meztelen szuggesztíójából. Ezzel a zártságot törő őszinteséggel a székelly lelkét lírailag először igazán megéreztető

Tompa Lászlónak még sok nagy, emberi mondanivalója lesz számunkra.

Tompa verseihez Litteczkyné Krausz Ilonka rajzolt illusztrációt. S bár Tompa zordságát vissza nem tudja adni, mély művészetet és nagy komponálóerőt mutat, különösen a *Vén sepregető* illusztrációjában.

EGY KÉRDÉS MINDAZOKHOZ, AKIK NEM JÖTTEK EL A SIPOS DOMOKOS-EMLÉKÜNNEPÉLYRE

Az Erdélyi Irodalmi Társaság felolvasó ülést rendezett a tragikusan kettétört pályájú Sipos Domokos emlékére. Az volt a cél, hogy a társaság lerója a kegyelet adóját elesett írotársa iránt, és hogy megadja a közönségnek is az alkalmat az író támasz nélkül, a nyomor szélén maradt családja iránti kötelesség lerovására – önkéntes adakozással.

És tart egy olyan felolvasó ülést, ami belső tartalmában nagyszerűen méltó volt a halott író emlékéhez. Mert az L. Baróti Erzsi asszony és György Dénes előadóművészetében csodálatos tisztasággal újra szólott az író mihozzánk, és mondhatta a maga és az Ember tragédiáit. Szentimrei Jenő együttküzdő fájdalmában sorsa, egyénisége, küszködése a farizeusokkal és a hipokritákkal, korai halála mind-mind a közös sors döbbenetével domborodtak ki. Kovács Dezső egyszerű komor szavakkal megfestette a közöny sivatagját az erdélyi író körül. Tamási Áron prózában olyan balladát olvasott fel a Halál kedveseiről, amelynek jeremiási siralmait egy öngyilkos népről csak Bartók zenéjével, tragikumát csak a gótikával lehetne kifejezni.

És akkor erre az ünnepélyre eljön egész Kolozsvár városából 50, mondd ötven ember, egy nagyobbacska zsűrtársaságnyi, közte összesen 3 író és az Irodalmi Társaságnak 3, mondd három tagja, név szerint dr. Boros György, Reményik Sándor és Walter Gyula.

A közönségtől most nem kérdezek semmit. Fájdalmasan csak azt látom, hogy mert annyi íróban hiába keresi mai életproblémáinak szavát, éppen azzal szemben mulaszt el kötelességet, aki heroikusan, egész a *síríg ezt* akarta kifejezni, s akinek élete elveszett a közönyben, mint

véka alá rejtett láng... A közönségtől most nem kérdezek semmit.

De kérdem először Kolozsvár íróitól, hogyan várják a közönségtől a közöny jégburkának megolvasztását, amikor magukban nincs annyi átérzése helyzetüknek, hogy kegyelet és részvét érzésében előljárjanak? Vagy csak a „beérkezés” fontos mindenkinek? Azontúl szürke dermedtségbe belehalhat minden? Vagy nem érzik a közös erdélyi írórsors tragikus zúgását a Sipos Domokos elmúlásában? Adhat lelket az erdélyi irodalom a maga közönségének, ha írói nem találják meg a lelküket?

Kérdem aztán az Erdélyi Irodalmi Társaság tagjaitól, hogy esett meg, hogy a Társaság által rendezett emlékünnepeken nagyszámú kolozsvári tagjai közül – csak hárman jelentek meg?!

Talán a közöny – saját társaságukkal szemben? Talán ez is volt. Egyeseknél. De én mást érzek, szörnyűbbtől félek, és várom, sóvárgom, hogy megcáfolják feltevésemet.

Akik távol maradtak, azoknak jó részét minden alkalommal ott láttuk az irodalmi Társaság felolvasó ülésein. Minden alkalommal ott, csak most nem. Most nem, amikor a Társaság magát becsülte meg, hogy alkalmat adott az általa háromszor méltatlanul be nem választott író emlékének a megünneplésére, a maga kegyelete kifejezésére...

A kegyelet érzését erőltetni nem lehet.

A részvétét sem.

A megbecsülését sem és a támasz nélkül maradtakat segítő szeretetet sem.

De aki vállalja egy *nép lelkének irányítását* – s ezt feltételezem a társaság minden tagjáról –, attól meg kell kérdeznem, szorongva, a jövőért aggódva, fájdalmat és elkeseredést visszafojtva: *tüntetni akartak ezzel a távolmaradással?*

Ki ellen?

A halott ellen, ki élete virágjában szólíttatott el közülünk?

Ha közöny, intrika, gyűlölet és hazugság elkísérik az erdélyi író sírjáig, lehet-e olyan gyűlölet köztünk erdélyi magyarok között, amely a síron túl is tart?

Ha a hét fő bűnt mind elkövette volna, fiatal halála szörnyű bűnhődés lenne mindarra is, s számadása nincs már neki mással, mint az Öröktől valóval.

De neki csak egy bűne volt: művész volt és ember. Látott igazságokat, és az igazságokat megmondotta. Mert azt érezte, amit Szabó Dezső: nekünk magyaroknak meg kell ölnünk minden hazugságot önmagunkban, ha azt akarjuk, hogy élet legyen még a mi számunkra! ...

Ha opportunus lesz, ügyes, mint annyian mások, talán ma is élhetne. De előtte a legfőbb parancs a lelke parancsa volt, amelyet követett minden nyomorúságon át, s amelyhez hű volt, rendíthetetlenül, a sírig!

Van olyan hiba, amit ez a heroizmus ki nem egyenlít?!!

S ha nincs, akkor ki ellen tüntettek? Úristen, csak nem a szomorú asszony s a szőke árva kisfiú ellen, akik segítséget várnak attól az erdélyi magyarságtól, amelyért Sipos Domokos élete fogytáig, beteg testtel is dolgozott?

Kérdem mindenkitől, aki nem volt ott, írótól, tanártól, publicistától, közéleti férfitól, mi volt, mi volt ez a távollmaradás, ez a tüntetés?

Mondják meg becsületesen, hogy félreértés, hogy közöny, még közöny is inkább, mint gyűlölség a halálon túl!

Feleljenek a lelkiismeretükkel, hogy lehet-e jövője az erdélyi magyarságnak, ha az érette dolgozóknak nem jár ki más fajtestvérei részéről, síron innen és síron túl, mint a gyűlölet?

Tudom, hogy kisebbségi életünkön belül a hallgatással és elhallgatással való elintézés módszere egyre általánosabbá vált. De erre a kérdésre valakinek mégis felelnie kell.

Ne nekem, hanem ennek a negyven erdélyi magyar asszonynak és leánynak, anyáknak és feleségeknek, jövőendő anyáknak és feleségeknek, akik eljöttek, hogy Sipos Domokos sorsának fekete tükrében meglássák önmagukat; az erdélyi magyar nőknek, akik eljöttek megsiratni Sipos Domokost és megsegíteni kis családját. Az erdélyi magyar nőknek, akik tiszta szándékú férjeik, fiaik jövő sorsát, mindnyájunk sorsát kérik.

S kérdik a távolmaradóktól, hogy ha nem a gyűlölet tartotta őket távol, akkor mivel szándékoznak segíteni Erdély magyarságának gondjaira maradt árváin: a feleségén és a kisfián?

Kérem, s a feleletet szorongó lélekkel várja minden erdélyi magyar. Jaj, rettenetes lesz, ha megint csak hallgatás lesz a felelet, s rettenetes lenne, ha ez a hallgatás minden becsületes szándék, tiszta akarat, az egész erdélyi magyarság sorsa felé ezt írná fel a végzet kezével:

„Hagyjatok fel minden reménnyel.”

1928

SIPOS DOMOKOS, A KÖLTŐ

Az erdélyi Szépmíves Céh Sipos Domokos irodalmi hagyatékának első köteteként most adta ki verseit *Vágtat a halál* címen, Szentimrei Jenő bevezető életrajzával.

Ismertük Sipos Domokost, a közéleti embert, ismertük Sipost, a novellistát, és eltemettük egy született regényíró ígérését. S most, hogy így együtt olvassuk, halála után a verseit: most érezzük, hogy egy nagy költőt is elveszítettünk benne...

Nagy költőt, akinek lelkén a Halál megrázó futamokat orgonált.

*

Míg erőben küzdött, minden hangja a közösségért volt, amelybe született, Erdélyért, s az Emberért. Mert millió szálak összefüggésében, a viszonylatok végtelenségében *összefügg minden ember* és mindenki mindenért felelős és nincs különálló Egyén, csak az óriási organizmus van: a Közösség, egyetlen óriási szervezet, amely kiválasztja részletmunkákra az Egyént, a Közösség kifejező szervének a művészt.

S akkor, először halkán, majd mind nagyobb és kegyetlenebb erővel az élet végtelen szövedékén keresztül dobol az egyéni sors záró akkordja, a Halál, s aki élt a mindenki életében, most megérzi, hogy „én” ő, a sors különre szakított pályáján. Magányos, örök egyedüli, még átmegy a két végtelenség között, a fekete pallón, amelynek neve: Halál.

És feljajdul és sikolt az Én-nek hangja, mikor megérzi, hogy egyedül van, egyedül... A legszemélyesebb módon, álca és közvetítő közeg nélkül: lírában.

A Halál-líra az én-költészet legtragikusabban természetes hangja. S még sincs külön, mégis minden szívet megmarkol, mert amit külön formájában kisikolt, egy közös sorsa az Én-nek: a Vég...

*

Az első sejtetem, ami az élet csúcsainál fogja el:

Elöttem lángoló szívem: Pislogó szentjánosbogár.
Kitárja szárnyát a csúcsok előtt,
Hiába csapdos, hiába repdes,
Én tudom, hogy oda sohasem érek el!

(Integet a halál)

Talán ettől kezdve fordul el az élet dolgaitól. Rendre szakadnak a szálak, és az örök kérdések közelednek.

A szeretet és szánalom örök korlátainak kevés tragikusabb hangja szólott az emberből, mint az *Ácsolj keresztet*. Valaki elmegy az ablaka előtt, ráncos, fáradt arcú. Szeretné megsimogatni. De útját állja az ablaküveg, útját az utcák, a dolgok, amiket ember teremtett. Útját távolságok, emberek és szavak, szavak.

Akkor kitör a kétségbeesés:

Esküszöm! Nem lehet tenni mást!
Csak nézni – nézni tágra nyitott szemmel.
Míg két szívből egyszerre pattan ki szikra.
Csak nézni némán, sokáig – sokáig egymást!
Csak egy van még! Ha lelked tiszta,
Ácsolj keresztet s vedd vállaidra!
Vidd fel a hegyre, állítsd az égnek egyedül,
S míg kigyúlnak a népek a nagy csudára,
Szegezd rá magad sziveden keresztül!

*

Az örök dolgok egyre közelednek. Kérdeznek az örök kérdések.

Ma reggel a tükörbe néztem ...
S arcomon láttam,
Hogy megint eltelt egy nap.

Megijedtem, s azt kérdeztem:
Vajjon az vagyok-e ma is,
Aki tegnap voltam?

De mi van lelkemmel!? ...

Ki úgy él bennem.
Mint titokzatos vendég.
S nem tudom, nem más-e ma,
Mint tegnap volt,
S nem adta át helyét
Holnapra egy vészthozó idegennek?

Az ősz hajsza énekel:

Utánam jönnek még sokan,
S akkor majd megtudod:
Ki voltál.
– Vajon ki voltál?!

(*Ősz hajsza*)

S felrémlik a Halál. *Ifjú szűz násza a halállal* című versében egy vízióban eléje áll. Valakivel van és övéivel. Rájuk néz a halál. S ő nem tudja, őt nézi-e? Övéit félti. Akkor meghal, akivel együtt volt, a fiatal leány.

S én reggel megtudtam, hogy a múlt éjjel Magát nézte meg.

*

Az örök dolgok egyre közelednek. És szakadoznak mind a földi szálak. Az egyik, ahogy feszül, irgalmatlanul fáj. Már nem is a saját élete fáj, hanem az, hogy elszakad kis fiától. Szavakkal kísélni nem lehet, csak leírni némán, mint a küzdelem fázisait, a megrendítő fájdalmakat.

Örök titok című versében lázadozik, hogy bármit tud meg a halálban, mit ér vele, ha fiának nem mondhatja

el. S már megnyugodna az elmúlásban, de víziószerűen látja, és kétségbeesetten fellázad, mert fia után is

nekieresztett kantárszárral vágta a Halál.

Ez a viaskodás az *Éjjel* című versben éri el a tetőpontját, amikor döbbenetes erővel szólítja az Urat, és a halál irtózatát magában legyőzi:

Egy bizonyos: Ott bent a kis ágyban
Fekszik gyermekem:
A folytatás.
Mit reszkessek a riasztó csontlovag előtt?
Csak emelje pallosát bátran felém!
Királyi gögben éri fejem a csapás,
Mert tudom, Uram: Véled lesz a végső számadás!

*

Van egy csodálatosan finom, a gyermek emlékét a halál gondolatával összekapcsoló verse: a *Nagyanyám* és a *Bitóra kísér egy zord menet* című, amely némileg az *Ácsolj keresztet* gondolatának variánsa.

*

Az örök dolgok folyton közelednek.

És már nem tud megállni a maga fájdalmánál. Már fáj az emberen túli pusztuló élet. Sipos Domokosnak *A Báránka* című verse az egyetemes szánalom egyik legszebb költői alkotása. Egy kis bárány történetét írja le, akit a szomszédjukba hoznak, s másnap leölik. Kis fia kérdi: miért sír a báránka? És aztán csendes éjszakában egyre hallatszik a báránka sírása.

Szegény báránka még remegve bégetett a hideg éjszakában,
S én álomba zártam szívemet fájdalomra elől.
Óh! Tudom, hogy minden sírás az én fejemre vád!
Minden fájdalom halálos bűnöm egyedül nekem!
Az embernek, ki nem kiáltom szüntelen és bátran:
Ne engedelmeskedjeteK
Csak a szeretetnek, csak a szeretetnek, csak a szeretetnek!

Ez a vers az *abszolút felelősségérzés*. Csak egy halványabb mását ismerem: Francis Jammes *Oly könnyű volt* című versét a vágóhídon levő kis borjúról. De Sipos verse sokkal átfogóbb, sodróbb, megrázó erejű, s az emberlélek ama metafizikai csúcán álló, amelyen egyes keleti népek lemondanak a húsevésről, mert élő lélek hordozóját látják az állatban.

*

Mindössze 12 vers, ami egészen kész, s aminek közös címe: a *Halál*. És még 11 vers részletekben, sorokban, foslányokban, amiket megmaradt papírdarabkákról Szentimrei másolt le. Van közöttük egy Petőfi-formában írt vers, de 5–6-ból csak sorok. Két megnyugvó hangulatú vers (*Én és Isten, Megszületett*) mellett két tépő erejű lázadás. Az egyikről szól a zarathusztrai kérdés:

Vigyázz, Uram, *csak én tudom, hogy vagy,*
Ha én nem vagyok, mit ér, ha vagy Te?

És egy színes formában írt *Halottak napján* című versben meghatóan látja a sírjához kedvesével együtt kimenő fiát.

Egyik töredékben vannak csak a sorok:

Tisztára mos a könnyek árja,
Emlékezz arra, amit mondok,
Apád is vadon nőtt ekkorára.
Ne félj fiam, ha meghalok.

*

Összesen 23 vers, a töredékekkel együtt. De bennük egy *egész költő*. Egy egész költő, akit szintén elvesztettünk Sipos Domokosban.

*

Perverz dolog „esztétizálni” az élet legszörnyűbb mélységeiből kiszakadt fájdalom-darabokkal.

A Sipos-vers megrendítő lényege nem bírt el semmiféle kötött formát. Formája csak a *szabad vers* lehetett, mely folyton utánamegy a lényeg mozgásainak. Ebben az irányban az *Ácsolj keresztet* és az *Ősz hajszál* pszichológiai jelentéktelen mozzanatból kiindulva konstrukcióik-

ban Szentimrei *Virág* című verséhez hasonlók, de ellenkező pólust adják: az észrevehetetlen kicsinyekből való-
ságos lelki detonációkat hozva ki.

Az erdélyi költők legelső sorába tartozik a halott Sipos Domokos, a szabad versnek Szentimrei és Bartalis mellett harmadik nagy költője, akinek *Ácsolj keresztet, Ősz hajszál, Éjjel, Báránka* és *Vágtat a halál* című versei az egyetemes magyar irodalom legmagasabb csúcsáig nőnek.

*

A kötethez Szentimrei Jenő írt 58 oldalas bevezető életrajzot. A rendelkezésére álló rövid idő alatt is nagy vonalakban és pregnánsan élénk tudta állítani a tragikus *életet*, mely politikán, irodalmon túl *egész* volt. A jellegzetes adatok sokaságával jellemez és festi meg Sipos életének tragikus küzdelmét környezettel, nyomorral. „Regényírónak szánta a sors, de torzónak maradt, elnagyolt-nak, kiteljesületlennek, *hogy regényhősnek annál készebb, annál befejezettebb lehessen*” – írja a kis életrajz végén Szentimrei. Igen! Sipos Domokos regényhős, és el kell jönnie mindnyájunk érdekében annak, aki az ő életét és mögötte a mai életet regényben megírja.

*

Kós Károly az *Ácsolj keresztet*hez olyan illusztrációt rajzolt, ami tragikus erejével méltó párja a versnek és a legszebb Kós-illusztrációk közül való. Megkapóan mutatja az igazi versillusztrálás útját, ahogy azonos hangulatból a maga sajátos külön irányában kinő a vers és a rajz.

A Sipos három arcképét is hozó kis kötet elseje az irodalmi hagyatékát átfogóan adandó három kötetnek, s két kötet Sipos-novella fogja követni, amelyeket szintén Szentimrei Jenő rendez sajtó alá. Olcsó példányai 40 lejért megrendelhetők az Erdélyi Szépművészeti Céhénél (Cluj, Str. Brătianu 22.).

Ennek a kis könyvnek s ezután megjelenendő társainak el kellene jutniuk minden erdélyi magyarhoz, hogy meg-lássák teljesen a tragikumot, amellyel Sipos Domokos a Szentimrei Jenő szavai szerint: „az elhivatás egész kál-váriáját megfutotta, rövid harmincöt esztendő alatt”.

SZENTIMREI JENŐ KÖLTÉSZE

Vagyok, mint minden ember, fenség,
Észak-fok, titok, idegenség.

I

Adynak ezek a sorai minden romantikus költőnek közös hitvallása. Minden romantika kiindulása a *külön én*, a senkihez sem hasonló, ez világszemléletének a központja, és a formában ennek keresi olyan hangját, amilyenen még eddig senki sem szólt.

Az *én költő* valahogy mesterségesen elkülöníti magát az élettől, illetőleg az életnek csak egy bizonyos fajta hangulatát ragadja ki, ezt rögzíti meg, s ezt éli ki egész líraiságával. Hallatlan fiatal tombolás pergeti, és szól, mint Petőfi: a fiatalság én vagyok. Szkepszis-árnyak borulnak rá, és szól mint Baudelaire: és a szkepszis én vagyok. Részvétet indít a nyomorúság benne, és szól: én vagyok a részvét. Múltba menekül finom formákban, és szól: és vagyok a forma, a kimondott szó hideg szépsége. Így éli ki a romantika Hugótól Verlaine-ig tudatosan az emberi lélek minden líraiságát. Egy hangulatot kap ki az élet folyamatából, s ezt a múltó hangulatot, legyen az bánat, öröm, kétkedés, halálfélelem vagy artisztikus formában való gyönyörködés, éli ki.

Az én-költészet töredezett sugarai Adyban egyesülnek. Az ő énje gyűjtőlencse: minden egyéni líraiság kizeng belőle, s megnövekedett énje saját fájdmaként hangoztatja ki fájó sebeit. Az elzárt romantikus lírai szemlélet után, amelyet ő fejez be, egy új lírai világszemléletnek kell következni. Ez az új világszemlélet nem az énből indul ki, amelynek körülhatároltságát látja, hanem azoknak a végtelen kapcsolatoknak a megérzéséből, amelyek

az egyén és emberiség és ezen túl az emberiség és a természet, az emberiség és a világegyetem között fennállanak. A világszemlélet középpontja itt a mindenség, s ennek atomja csak az ember, akit most már nem a maga külön életében, hanem az élet örök nagy folyamataiban érez meg. – Szentimrei Jenő költészete ilyen kozmikus költészet.

II

A kozmikus világszemléletnek alapja az egyetemes élet egységének a megérezése.

Homlokomra verejtek vizesedik. Most arra szomjas a Nap. Ma felissza mind, s holnap én is ott leszek a harmatban, mely tikkadt fűszálakra csapódik s bennük folytatom tovább részéletemet.

Nem én szólok hozzátok,
rajtam keresztül sóhajtoznak távoli nádasok, zúgnak erdők, zajganak városok, csattognak madarak s csillog halak pikkelyes teste.

(Nyári délután Egeresen)

Aki így érez, annak a szépségről csak ez lehet a fel fogása:

... nekem fájnak a rímbe kényszerített énekek.

Fáj a zenében a melódia, a vezetőszólam és a vonal a szobron,
mely kiédesíti a formát, hogy önmagát hazudja szépnak életem helyett.

Az már nem maradhat meg a romantika állandó témái mellett még akkor sem, ha azok saját érzései és fájdalmai. Annak fájhat a *Tornyok fájdalma* vagy az *Örök magányosság*, életérzése túlnő ezeken, s nem maradhat meg témájának a betegség, a bánat, a szkepszis és a halál sem. A szerelem pedig? Nem a kedvese szép szeméről beszél, nem a féltékenység húrjait pengeti, hanem egy ditirambban az örök tavasz hullámverését hallja ki szerelmes vére üteméből.

Ha látja is azt, hogy *Halad a gálya*, mégsem lesz peszsimistává az emberiség életével szemben:

Élünk és fogunk élni, mert él az Idő és él a Tenger.
Mindegy, ha nevünk eleven marad-e.

(*Invocatio*)

Neki az élet fontos s nem a versbe szépitett szépség, s nem csinálhat egyebet, mint hogy a *Mindenek dalát* dalolja s az egész életnek a *Szimfóniáját szavakból*.

III

Az egyéni művészettel szemben az aktivizmus hangoztatta először az új művészet szükségét. Aktivista-e Szentimrei? A világszemléletét illetőleg az, de mégsem sorolható azok közé, akik ma így nevezik magukat. Az aktivizmus ma még csak programot ad, művészetileg semmit sem valósított meg. Talaja városi élet, hangszere az ideges városi lélek. Emiatt ványadt talajú s csak általános programszerűségekben élő. Szentimrei költészete ezzel szemben teljes és szerves új lírai szemlélet és mély természeti gyökerű. Nem marad meg az általános megérzéseknél, hanem onnan mintegy visszaáramlik líraisága, az életét és az életet ezen át látja. Így érzi meg a *Virág* című versében a szó burka mögött a szépséget alkotó emberi lelket, s egyetemes megérzéséből következik, hogy a mindennapi élettel szemben harcos, küzdő ember marad, mert az ár, ha rombol is, épít, utána termékenyebbek lesznek a rétek (*Az ár felel a gátnak*). Mert ebben a harcban az örökkévalóság végső hullámrezgéseit érzi, ezért küzd ő, s a mindennapok harcain át az örök erők részének érzi magát.

IV

Társtalan. Formáját, a szabad verset tekintve, vannak rokonai a német Arno Holtztól az amerikai Whitmanig és az erdélyi Bartalis Jánosig. De a szabad vers még nem

új lírai szemlélet, és egyformán lehet hangja az Arno Holtz humanizmusának, mint Bartalis naiv és friss hangulatainak.

Szentimreit különösen az amerikai óriáshoz, Whitmanhoz szeretik hasonlítani. Whitmanhoz, aki az emberi erő époszát énekelte, de akinek csak az „emberi” számára voltak hangjai. Vele szemben, ki a mozdonyhoz ódát írt, áll Szentimrei a ma gépkultúrája ellen írt *Életet adjatok* című versével. „A szellem, a szellem az úr” – mondja és felkiált:

Nekünk élet kell, játékos és tánc tavaszi fényzuhatagban!
Mi sóvárogjuk a mű
megüdítő örömét s nem kínzó izomölő robotját.

Természetanyánk keze lesz útmutatónk,
Keressük életünk örömét, építő harmóniáját,
Kítárjuk ványadt két karunk a nap felé:
Jöjj, csurgasd, töltsd teli minden pórusunk szomjúhozással,
Jöjj, éltesd, éltesd, nemesítsd örömünk
Emberörömmé.

Ez a természetérzés különíti el minden hasonlótól, s bensőségében a hindu líra rokonává teszi, amellyel viszont szöges ellentétben van lírájának aktivitása.

Predestinációs hite és természeti érzése viszont erdélyi gyökerét mutatja meg, s ezért vált lehetővé, hogy Kós Károly lírai elképzeléseit képzőművészetiileg kövesse. Verseskötetét (*Nyári délután Egeresen*) Kós illusztrálta, s különösen a *Csurran a tej* s a *Hídvégi koldus éneke* illusztrációk adják vissza hiány nélkül a grafikusnak a költőével párhuzamos elképzelését.

Szentimrei kötete a fiatal erdélyi irodalom egyik legértékesebb gyümölcse. Egy hatalmasan lendülő pályának pedig, hiszem, csak első állomása.

OLOSZ LAJOSNÁL

Nagyon jellegzetes tagja a mai erdélyi költői generációnak. Annak a generációnak, amelyik fele életével egy más korban élt, amelyik Ady csudálatos lírája által megmozdult, de csak saját magának, mert Budapest felszívni akarta, s szerényen őrzött külön színét el nem tudta hagyni.

Egyéni szerénység is tette, hogy Olosz Lajos nem állt ki 1918 előtt az értékek zsbivásárjára. Pedig már akkor asztalfiókjában 7 év költői termése volt.

Az ő élete is elindult rendes vágányokon a szürkeség felé. Jogász s egyetemi hallgató korában Somló Bódog legkedvesebb tanítványa. Majd sub auspiciis regis doctor. Aztán s most is, Kisjenőn ügyvéd.

Neki nemcsak a földszaggató vihar kellett, hogy költői legmélyét kifordítsa a világ felé. A Reményik Sándor baráti keze is kellett ahhoz, hogy a szürkeséget feltépve, megmutassa igazibb arcát nekünk. Az ő ösztönzésére írt a Pásztortűzbe, s tizenkét évi poétai termése itt van előttünk a *Gladiátorarc* c. kötetében

Aki versei különös zamatát megszokta, izgatón érdekes problémához érkezik el. Az Olosz-vers formája: erős, kemény festői színek, különös, egyéni versforma, mely gondolat és hangulat szerint váltakozik, súlyos, plasztikai képek. Tehát festői és szobrászi, szemben a modern lírikusok legtöbbjével, akiknek formája zenei. Ebben a tekintetben, a forma szempontjából Olosz éppúgy l'art pour l'art-ista, mint Erdélynek minden lírikusa, Szentimrein és Bartalison kívül. De tartalomban, hangulatban éppúgy nem az önmagáért való művészet szava, mint senki Erdélyben. Éppen ez a különbség adja meg a mai erdélyi líra főarcvonását, ahogy múltból nőtt hangszereken a jelen dalait játsszák. Az élettől elvonulnak, de csak formában, lélekgyökereik a mában élnek s fájnak.

Olosz is, formája sajátos zártságában a mai lélek legmélyebb problémáival: a humanizmus, a hit és a jövő nemzetköziség problémáival él együtt. S költészetének jellegzetes és mély gyökere is a végzetbe vetett hit. Amint játszik velünk, s nem tehetünk róla. Szembeszállni hiába, tehát álljuk a harcot.

Az örök szépség művészi arcain, Böcklinen, Rodinen csodálkozik, s a színes, érthetetlen, végtelen életen.

És Gladiátor: vakon teszi a parancsot. Egészen progresszív. És állja az erdélyi harcot, ahová rendeltetett.

KOVÁCS DEZSÓNÉL

Mint kis diákocská – egy-egy elkövetett csíny után – az igazgatói audiencia félelmes perci közt különös és megmagyarázhatatlan benyomásaim egyike volt, mikor egy-egy jól sikerült trükk kínos bevallásakor – vagy csak szemem káprázott?! – halvány és meleg mosoly suhánását láttam Kovács Dezső ajkai körül, s mire értetlen csodálkozással bámulva elhallgattam volna, ismét a szigorú, komor arc állott előttem keményen és lesújtóan: a *direktor arca*.

Aztán este, mikor a zszibongó had „silentium”-ra vonult a szobákba, s egyhangú, mormoló zúgássá tompult a ricsaj „magoló” kölykök kerepelő száján, bezárta az iroda ajtait, s elgondolkozó, füttyös szórakozottsággal, idegesen siető léptekkel ment kifelé, valahová. Mint nagy diák, nadrágos, cigarettázó úr – diákbálok hajnali édes atmoszférájában, egy-egy félreeső asztalnál kivénült színészek, újságírók, züllöttes kinézésű emberek között találtuk fel, riporter szenzációval. Itt már meleg volt az arca, a szerény, kusza ráncok mögül régi április ujjongott, meleg fehér virágszirmokkal dobálózott, és finom és napsugaras volt, és móka és nevetés és finom emberszólás közt lemondóan könnyes.

Akkor még nem értettem ezt a Kovács Dezsőt, távoli ködben meghasonlott és mégis megnyugodott lelkét még nem láttam. De rendre elém sodródott egy-egy írása, s az ilyen találkozás mind egy-egy vonást húzott meg arc-képén. Itt-ott a fehér asztal feltáró bizalmasságában finoman gyönyörös és romantikusan rajjongó énjére láttam.

Akkor döböntem rá: mit jelentett írónak s Erdélyben születni.

Kitaposott útja az érvényesülésnek, népszerűségnek Budapestre vezetett, erdélyi embernek: *elvezetett a lel-*

kétől. Ha ki ezzel megalkudott: éltén át sírt benne a hazavágyó lélek. Lelke gyökereit féltvén, hogyha itthon maradt, önmaga összehullásának, elkallódásának látszója s nézője volt, mert „vidék” volt. Erdély, a dilettantizmus csak az őstalaj helyéből szakadt virág.

Kovács Dezső előtt az érvényesülés útja Budapest felé is hamar megnyílt. 1890-ben Fekete Nagy Bélával és Bede Jóbbal együtt kiadott *Trifolium*-át Bródy Sándor a Hétben melegen méltatta, s bécsi katonáskodása alatt Kiss József személyesen kereste fel s hívta meg a Hét munkatársai közé. Mikor tíz év múlva *Apró komédiák* c. kötete megjelent, a kritika a magyar prózairás egyik legígéretesebb reményeként üdvözölte a Mikszáth, Petelei és Tömörkény korában.

Aztán? abbamaradt minden. Egyszer csak választani kellett, hogy Pestre megy-e. És Kovács Dezső maradt. Ős ösztönnel maradt.

Aztán a robot, a munka, a megélhetés egyre messzibb kergették álmától, jött a budapesti irodalom, igazi nagy fényeivel és ezeket is elhomályosító bábeles csillogásával, s a lángok itt a végeken csak kínlódtak, csak marták a köd kegyetlen szürke uszályát, hogy megvillanjanak székelly hegyek komor zöld hullámain, a Marosmente hatalmas nyugalmán végig, és haldoklott és elmerült és elfuladt, mint ez a szent donkisoltság a közöny, az érdektelenség, az öntudatlanság iszapjában.

„Gyenge voltam, erőmet arra fecséreltem, ami nem volt vágyam, csak a maradékból írtam, ahelyett, hogy az írásra tettem volna a lángját.”

Az egészen franciás finomságú stílus humorban szinte egyedül áll.

A lelki történés egy-egy megvillanó mozdulatában aquarellszerű jellemzése végtelenül frappáns.

Groteszk, hulló alakokban a megállott élet hervadt szépségeit adja.

S csavargók, vándorok különlegességei mögött végtelen mély emberiségi horizontot, amint a normális és kiszabott élet alatt ott áramlik a névtelen kicsik és a törvényen aloliak világa, és hordja az eszmét misztikusan a nagy tengerben szerteszt, és így születnek viharok.

Itt is, ott is nyomok, melyek útra nem találtak. Mozgások, melyekből nem született meg továbbnövä fejlődés és beteljesült szépség.

Most csak, 23 év után hoz ki új kötetet: *Erdélyi emberek* címen.

Most már megértem könnyes elborulását. Most már fejet hajtok előtte s mind a szomorú erdélyi torzók előtt, kikben a szépség nem lett élet, s ujjongva köszöntöm az Erőt, mely minden torzón túl tovább munkálja szépséggé a lelket.

APOSTOLOK ÉS CSAVARGÓK

(Kovács Dezső új elbeszéléskötete. Minerva kiadása, 1924)

Tanyai házban, hópusztaságon, karácsonyesti áhítatban folyik a beszéd. Egyszerű emberek képzelete Krisztus urunkat keresi – és akkor megnyílik az ajtó –, vándor ember jön be melegedni, idegen, kóbor famunkás. Kis ideig megpihen, s egypár szót életéről elhullat, aztán indul tovább. Lába nyomát frissen lepi be a hó, s ahogy a dombról letűnik, megszólal a szomszéd faluban a karácsonyesti harangszó. „Krisztus urunk, bizonynal ő volt” – rebegik az egyszerű emberek, s a karácsony éj misztikuma apostollá színezi a csavargót (*Az idegen*).

Messzi úton, őszi úton fáradt katona ballag át a falun. Egy leányka vízzel megkínálja, kis gyerekek patak mellett játszanak, a katona alig szól, alig, csak megy tovább, és alakját elnyeli a szürkeség. Csak megy tovább, de itt-hagyja világát, feldúlt kis világát, letiport örömét, s zilált alakja mögött az Idő súlyos lépteit hallani (*A katona*).

És egy másik csavargó is előtűnik. Messze országutak porát hozza, messze országutak porával távoli eszmék csíráját hozza kocsmázó, züllő munkások közé (*Az apostol*).

Csodálatosan finoman tudja megérezni és értékesíteni Kovács Dezső ezeket az élet rendes menetéből, a társadalom gépezetéből kihullott sorsokat. Apró jellegzetességeket, parányi realitásokat figyel meg, de a realitások tövében csoda nő, az egyszerű sors hatalmas szimbólummá táguul, szürke, valaki jön valahonnan, s belőle titkon az eszme magja a lelkekbe hull, hogy óriásra növessze a kis emberek kis életét.

Ebben a realitásnak a misztikummal, a valóságos életnek a titokszerűvel való különös mély ölelkezésében látom Kovács Dezsőnek, az írónak külön színét, egyéniségét, írá-

sának legszebb teljesedését. Egyéni életem túl távlatokat, messze összefüggéseket éreztem, egyedül, elszigetelten, ösztönösen meg tudja éreztetni Szabó Dezső előtt elsők a tömeg misztikumát.

25 esztendő legjava novellatermése van a kötetben. Ahogy olvassuk, megcsap innen is, onnan is – *mintha* már ilyent olvastam volna. Itt-ott a stílus már túlhaladott s nem egységes, ami természetes is 25 évi termésnél. Mégis, ha rokon vonás és modor felidézi is a magyar próza tegnapi stílusát vagy témáit, egy fordulat, egy mellékmondat, az alak egyetlen szava ráismertet Kovács Dezső igazi és utánozhatatlan hangjára.

Az alig tizenhét elbeszélés minden oldalról megvilágítja Kovács Dezsőt. Szinte mindegyik más-más genre. Apró leíró rajztól misztikus tárgyig, kedvesen mesélő novellától bájos és meleg gyermektörténetig széles skáláját láthatjuk Kovács Dezső írásművészetének. Ebből a téma-szélességből 2–3 írói egyéniség lehetőségei indulhatnának ki. De olyan keveset írt egy-egy genre-ban, hogy egyiknél sem maradt meg. Százfelé vágott csapás, amelyből nem lett út... És mégis, a realitás és misztikum ölelkező, emberi kicsiségekből mélységekbe növe formájában mintha egészen magára talált volna. Végső eredőként minden ide fut össze.

Egyről még nem feledkezünk el. Aki ilyen összefüggéseket és távlatokat lát, az élet rendes folyásával szemben csak humorista lehet. Humorista, aki örök fiatalsággal nézi a lelkek és helyzetek fonákságát, aki mosolygós szkepszissel, Anatole France-i finom szimbolizálással beszélgeti a *Hollókat* e világ dolgairól, s mosolyon át fájó s tán belenyugvó könnyel érzi saját sorsát is, a sorsot, amely Erdélynek rendelte őt.

MEGSZÓLALNAK A KÖVEK

(Makkai Sándor új elbeszélései. Minerva-kiadás, Kolozsvár)

Ezek az elbeszélések nem elbeszélések. Legalább jó részük nem az. Az elbeszélésnek beidegzett, megszokott „konzervatív” vagy „modern” formáját, tárgyát, Erdélyben megszokott alapjait hiába keresné benne bárki. Magának az elbeszélésnek szokott alakját is négy-öt novella ha hordja a kötetben levő tizenegy közül. A három történelmi és egy-két lélektani novella az, amit régi, szokott lelki formáival be tud illeszteni az olvasó.

A lelki fotelben olvasók a csak történetiséget vagy csak modernséget hajhászók hamar leteszik e könyvet. Mert íme, ilyen bizarr címekbe ütköznek bele: *Egy lelki kirándulás története*. És még bizarrabb, amit benne talál: élményeket, érezhető színfoltokkal, a lélek szükségét az emberben, a vegetatív étellel szemben a lelket mint az emberi élet lényegét. Vagy egy olyan különös mesére bukkan, mint az *Egyéniség vára*, amelyben arról van szó, hogy holmi szimbolikus alakok, Világóriás gyerekei, Zsarnokság, Kéjvágy, Irigység, Hazugság hogy akarnak bevenni egy kacsalábon forgó várat: az Egyéniség várát, melyben viszont Öntudatnak hívják a királyt, Hitnek a királynét, Értelem kormányozza, Becsület a rugó, amin az akarat forgatja az egész mesevárat, s ez mindaddig visszaveri a Világ ostromát, mígnem Hit királynő egyszer elalszik. Emlékezet, Képzelet fellázítják a söpredéket, és Egyéniség vára elesik. Beomlott tornyában Hit királynő száz esztendő múltán új gyereket szül, aki megváltja a világot. – Hisz ez nem novella, ez prédikáció – kiáltasz fel, ki e sorokat olvasod. Azt mondom erre: Olvasd csak el! Nézd meg, milyen furcsa ember ez, nézd meg,

mit tud ebből csinálni. Akkor átjár téged a mese szugesztioja, a fantázia szárnyán repülsz, s ha van elég szülői lelkiismereted, odaadod a gyermekednek, hogy életet lopjon lelkébe ez a mese.

Társukat Erdélyben hiába keresed. Az egész magyar irodalomban csak Karinthy az, aki még olyan témákat mer és tud leírni, mint a *Gát*. Ez ama gát, mely lelkünkben van, mely Tudatunk határát őrzi ösztöneinktől. Makkai azt mondja: az *emberfelettitől*. S itt megint téved, aki azt hiszi, hogy ez pszichológiai értekezés. Szó sincs róla. A fantasztikum valamennyi Ding an sich művelője, Poe Edgartól A. T. Hoffmannig elvállalhatná ezt az írást szégyen nélkül a magáénak. A William James könyvében való utazás tíz szakkönyvnél, azaz előadásnál közelebb hozza a problémát. Bravúros anélkül, hogy kitervelt fantasztikumokkal öncélúlag szórakozna, mint Poe, annyira ura a témának s önmagának, hogy csak utólag ocsúdunk bravúrjaira. Ismét Karinthy néhány felejthetetlen lélektani novellájára kell gondolnunk, aki egészen más kiindulással, egészen más eszközökkel a lélek ugyanilyen hatalmát érzi és érezteti.

Történelmi novelláiban is új úton jár. Móricz Zsigmondnak a *Tündérkerttel* csinált forradalmát a történelmi látás és ábrázolás terén saját külön módján meg tudja kerülni, és régies, néhol patetikus, néhol szinte-szinte naiv stílussal hatalmasat alkot a *Fejedelem* rózsájában, Szécsi Mária szerelme az öreg Bethlen Gáborhoz figyelmezteti a fejedelmet Brandenburgi Katalin intrikáira. De Bethlen túl van már mindenben, lezárta élete számadásait, leszámol a szerelemmel, és elfelejthetetlen gesztussal issza ki Brandenburgi Katalin poharát, talán a méregpoharat.

Van valami nagyon mélyen fekvő egység ezekben a látszólag egymástól olyan távol álló lélektani és történelmi novellákban. Ezek a lélektani novellák: a lélek történelme. Ezek a történelmi novellák: a történelem lelke egy-egy emberben öntudatra jutva. Köztük van a léleknek egy-egy olyan örök küzdelme, mint Apáczai élete. S van egy novellája: *Ahogy vesszük*, melyben egy gyermek haldoklása körül a cselédek babonájában, az apa kétségbeesésében, egy kocsis természetes belenyugvásában az élet relativitását és sokrétűségét megragadóan szuggerálja.

A külön út nehéz út. Az önálló fejlődés a fejlődési túlhaladottságok bogáncsait is magán hordhatja. Egy-egy helyen a patetikusság, másutt a túl tudatosság zökkent. De ezek ritkák, s fölényes lelkiereje hamar feledteti őket.

Álnév alatt írt diákregénye, bibliai elbeszélései után harmadik lépése ez Makkai Sándornak a szépirodalmi nagy alkotások felé. Minden lépése más és más oldalról mutat ígérő, nagy írói tulajdonságokat. Erdélyi közönsége és írói érthető kíváncsisággal várhatják Makkai igazi nagy szépirodalmi erőpróbáját, sajtó alatt levő nagy regényét: az *Ördögszekért*.

ÖRDÖGSZEKÉR

(Makkai Sándor kétkötetes erdélyi regénye,
Erdélyi Szépmíves Céh kiadása)

Az *Ördögszekér* főhősnője: Báthori Anna, húga ama Báthori Gábor erdélyi fejedelemnek, kiról Móricz Zsigmond *Tündérbertje* állít monumentális emléket. S azonos ama „bűbájos” Báthori Annával, kit Erdélyben Bethlen Gábor fejedelemsége alatt ítétek boszorkánysáért máglyahalálra.

Jókai a történések szélsőségeit és romantikáját érezte volna meg benne, Móricz tán a szenvedély patológiáját. Makkai Sándor a gyér és külsőséges történeti adatok mögött egy lélek tragédiáját látta és mutatta meg.

*

Ez a tragédia sokrétű s a végzettragédiától mélyül a lélek tragédiájává.

Az első végzetszál az átöröklés. A Báthori-vér benne. Szenvedélyesség és kegyetlenség. Közeli rokona Báthori Erzsébet, kit országgyűlés börtönöz be kegyetlenségeiért.

Ecsed, ahová a gyermekkor legfogékonyabb éveiben kerül, szinte tenyésztalaja az öröklött szenvedélyeknek. Nevelőapjuk, Báthori István beteg. Feleségével, Homonnai Drugeth Fruzinával meddősége miatt gyilkos harcban álló. Az asszony egész gyűlölete a gyermekek: Anna és Gábor felé fordul, kiket örököseinek szánt az országbíró. Ez a gyűlölet megfosztja az árva lányt az egyetlen irányítótól, s beletaszítja az elzárt ecsedi milió rontásába. Alantas cselédnép, pákászok, halászok közt nő a gyermek, s nőnek a sötét szenvedélyek benne. Minden ellene van. Cselédmesék a kísértetekről, a Báthori lányok boszorkányságáról és Báthoriné tudatos rontása. A részeg öt-
vös és Báthori Erzsébet, akik szépségét és hisztériáját tu-

datosítják. S kibomlik nyomukban a legsötétebb bűn: a testvérszerelem.

Adatok szerint, de főleg az elképzelt lélektan szerint is, ez másként nem történhetett. Ők ketten, Anna és Gábor – az író szavaival élve – egyazon lélek két testben. Teljesen azonos szenvedélyek és vágyak. S Anna a felületen, az érzékekben teljesen férfias. A környezet is ezt fejleszti, s nem ad ellensúlyt a kor. Más korban a művészet vagy az élet más területe az ő számára is nyitva, menekülésnek a szörnyű örökségek és helyzetek elől. Ez a kor és ez a helyzet önmagába zárja vissza. S akiből tán férfitestben hős, hadvezér vagy művész vált volna, lett a végzet alatt – boszorkány.

Ha csak ez lenne a regényben, Anna végzettragédia hősnője volna. S a regény átöröklési regény, nagyszerű lélektani ábrázolással. De szinte csak zárt pszichológiai experimentálás, mint Kemény Zsigmond legtöbb alakjánál.

Mély művészté, egy *lélek* tragédiájává akkor válik, amikor Anna szerelmes lesz reménytelenül Bethlen Gáborba. Innen kezdve a regény sodró erejű.

Bethlen mindennek ellentéte, amit eddig látott. Nem a nőt nézi benne, az embert. Nem az érzékekhez szól, a lélekhez. És tiszta és becsületes és sziklaszilárd.

Minden lappangó jóság feltámad Annában. Az irtózatoss bűn tudatában, a tiszta élet lehetőségére halálos szerelem lángját veti a lélek. A végzet minden sötét burka már pattan róla.

Reménytelen ez a szerelem. Bethlen már vőlegény. És hű marad menyasszonyához. Az elveszett tiszta lehetőség után rettentő menekülő zuhanás jön. De a lélek nem tud belenyugodni. A szerelem és a lélek kettős erejével küzd Bethlenért. Hogy a tiszta szerelem be nem teljesedett, kacérsággal és aztán érzékiséggel kísérti meg. Minden sikertelen. Minden kudarc után kétségbeesettebb ívben zuhan lefelé.

A végzet úrrá lesz. Az ő beteljesedése, hogy mint boszorkányt ítélik halálra. Megszökik. Mint koldusasszony még egyszer ott van Bethlen halottas ágyánál, aztán a tisztaság örök vágyával menne féltestvérehez, Báthori István törvénytelen fiához, aki professzor Heidelbergában.

Mint örült, vén koldusasszonyt látja utoljára Világszép Báthori Annát Kismartonban Esterházy nádor.

*

Történeti regény az *Ördögsekér?* Kétségtelenül, amennyiben a szereplő személyek történetiek s a tények nagy része is. Történeti annyiban is, hogy Anna *predesztinált tragédiájának* egyik rétege a kor, mely őt szenvedélyeibe zárta.

De ez csak a felületesebb réteg a regényben. A dolgok, történések legmélyén ez a tragédia több, mint végzet-tragédia. S több, mint egy kor által előidézett tragédia. *Legmélyén a NŐ tragédiája, aki igaz társat nem talált, s a lélek tragédiája, melynek jósága éppen amiatt szárnyat nem bonthatott.*

*

A regény megalkotását csak abból az egy szempontból lehet megbírálni, hogy ezt a koncepcióját hogy érezteti meg.

Makkaira, mint íróra, nem lehet nagyobb elismerés, mint az, hogy ezt a koncepciót hiánytalanul átérezte.

Azon a hallatlanul széles skálán, mely a legsötétebb, végzetes szenvedélyektől a lélek tiszta sóvárgásáig ér, majdnem minden húron egyenlő biztonsággal játszik. Lélektani jelenetei, gyermekpszichológiája s a döntő jelenetek drámai feszültsége: igaz írói értékek.

Művészetének legszebb próbája, ahogy koncepcióját a patológia és szentimentalizmus két szakadéka között úgy viszi át, hogy soha bántóvá vagy naivvá egy percig se válik.

Ebben a regényben mint deltában, együtt van Makkainak, az írónak minden iránya. Gyermekpszichológia, fantázia, történetiség. Együtt és valamennyien a lélek egységében.

Ez a könyv nagy ígéretű bemutatkozása egy író egyéniségének. S úgy érzem, az erdélyi irodalom egyik legmaradandóbb teljesítménye.

*

Vannak a kidolgozásnak egyenetlenségei és hibái. Néhol a leírás hosszadalmas, s mintha az első része vontatott lenne. A magyar történeti regény régebbi korszaka érzik rajta, de *csak külsőségekben*. A megírási mód régiessége se mindig sikerül. De ez a felület csak, az első munka hibái s részben az író sajátos fejlődésének megmutatója, mely mintegy a modern magyar próza megkezdésével, külön úton érkezett be az új értéket adás stádiumába.

Az a külön fejlődés ez, amelynek az erdélyi irodalom annyi sajátos színét köszönhetjük.

*

Lesznek notórius félreértők, akik ezt a könyvet is félreértik. Tán rosszhiszeműek, akik félremagyarázzák. Mert bizony mondom, rossz az, aki erről a regényről rosszat tud gondolni.

De akiknek az irodalom nem szórakozás és hamis illúzió, akik vallják és hiszik, hogy a művész a lélek orvosa s az orvosnak az igazságtól félni nem szabad, az életet és lelket vállalók, az igazak és igazulni akarók megérik és szívükbe fogadják ezt a könyvet.

Ez pedig, úgy hiszem, az írónak is, az irodalomnak is elég.

*

A regényt Kós illusztrációi díszítik, amelyek közül különösen a Báthori Istvánt ábrázoló kettő nagy erejű.

SZÁNTÓ GYÖRGY

Szántó György pályája sajátosan távol volt az itteni irodalmi alakulások fő folyamatától. Tudtunk róla, a tragikus szerencsétlenségről, amely íróvá tette. Néha-néha egy-egy írásával is talákoztunk, verssel, novellával. De munkásságának zömét az erdélyi közönség nem látta, csak kevesen figyeltek fel az írók közül is a Brassói Lapokban megjelent *Bábel tornyára*. S csak hírek jártak szerkesztőségi asztalfiókok között kóborló regényeiről. Most a bűvópatak gazdag áradásával tör a fölszínre: a budapesti Dante-cég egyszerre három nagy regényét adta ki: a *Bábel tornyát*, a *Földgömböt* és a *Bölcsőt*. Rajtuk keresztül már lehetetlen meg nem látni őt, és megmutatni nemcsak vele, de önmagunkkal szemben is – kötelesség.

1

Három regény – három világ. A *Bábel tornya*: a tatárjárás és a középkori Európa. A *Földgömb*: az angol renaissance, Erzsébet és Shakespeare kora. A *Bölcső*: a XIX. század Magyarország és Kőrösi Csoma Sándor metafizikai sóvárgása mögött majd az egész Kelet. És ami a két világrésszel és a három korról vonatkozásban van, ami őket kiteszi: filozófiák küzdelmeitől társadalmi mozgalmakig, építészeti és művészeti forradalmaktól etnográfiaiig, mind előjön és életet nyer bennük. Szinte hihetetlen, hogy mi mindent tud, a középkor mágiáitól Tibet és Kína hitvilágáig. Olyan szélességű tudás, ami önkéntelenül is Jókait juttatja eszünkbe.

Másik analógia: a művészi eszközök abszolút biztos kezelése. Bámulatos könnyedség, bármit ír le: művészi élményt vagy metafizikát, tömegöszönt vagy egyéni vo-

nást. Nemcsak hosszmetzetben, de keresztmetzetben is adja a korokat. Szinte tobzódik a leírásban, s ez a l'art pour l'art utolsó nyoma benne. Folyton ott a milieu, folyton ott az etnográfia s mindig a táj. Folytonos szint kereső fantázia, a dolgok ezer alakját mutató. Mégis gyökeres itt a különbség közte és Jókai művészete között. Jókainál öncél és főcél a mesefordulat, a mesélés zengő folyamata. Szántónál eszköz, amiben gyönyörködik, de ami úrrá sose lett, és ami természeténél fogva inkább falmetszet, miniatúr vagy kép, nem folyamat, film.

És tudás és teljes rutin: csak eszközök koncepciói megvalósítására.

2

Mint gótikus székesegyházak állanak a koncepciók, külön is egészek s együtt egy új, átfogó gondolat részei.

Az első katedrális: a *Földgömb*. A Globe-színház, amely Shakespeare-ről híresült el, de amelyet egy tragikus úttörő, Marlowe teremtett meg lelkileg. Ő az angol drámai nyelv és forma megteremtője, és Shakespeare sokat tanul tőle. Amellett Szántó megmutatja benne a csak író Shakespeare-rel szemben az egyént, akin átzúg a kor minden árama. És ahogy átzúg rajta, megelevenedik maga a kor, mely a középkor széttört egységén új emberi élet- és lélekformák szülésében vajúdik. Új hit, új társadalmi berendezkedés és induló civilizáció születnek szemünk előtt, és Marlowe a kor élő prizmája, aki végigéli mindezt. Új formák, amelyeknek napjaink az alkonya – és ez ad Szántó regényének nagy, szimbolikus aktualitást. Az a jelenet, mikor a Globe-színház megnyitásán Marlowe saját Faustusának címszerepét játssza, s a nézőtérén levő álarcos dámának. Erzsébet királynőnek közben jelentik az egyedüli vetélytárs, a spanyol armada leverését, s a királynő kihirdeti, hogy miénk a Földgömb – nemcsak Anglia világhatalmának indulását jelzi, de hordja már a pusztulás csírát is, mert Faustus ott marad az elhagyott színpadon, vele nem törődik már senki.

A második csúcsv: a *Bábel tornya*. Esztergomban akarja felépíteni János mester a brüsszeli katedrális má-

sát, és ez a tény szimbolizálja a nyugati kultúrába kapaszkodó magyarságot. De jön a Kelet: a tatárjárás, és János egyéni fájalmán, egy nagy úr által elragadott asszonyán keresztül ébred Kelet szavára, a bosszúra a Nyugat ellen. De már késő, végleg fájától el nem szakadhat, s az ő Kelet és Nyugat között lengő és ütköző sorsát ki kell élnie, és a romok felett új életet, katedrális helyett lakóházakat építenie.

Mint lelki folytatódás jön *A bölcső*, Kelet szava, amely metafizikai sóvárgással vonja ki Kőrösi Csoma Sándort a múlt század irtózatosszabadverseny-demokráciás európai és feudális magyar életéből a magyar őshaza felé. És Keletre megy, a csodaszarvas után, a lélektelen Európából ki, Keletre, ahol még hitek élnek és lélek él. De az őshazát már nem találja.

És e három csúcsívből összeáll a negyedik gondolat-katedrális, Kelet és Nyugat küzdelme, a lélek küzdelme az anyaggal s az emberiség küzdelme becsületesebb, igazabb, *emberibb* életformákért. Nagyszerű *vox humana* harsog ki sorai mögül, mely eltörpíthet nagyságokat, és apró életek tiszta mozdulatait óriásivá növeszti, és egy új kollektív, tiszta emberhit vágyában ég. Kelet értelme: az egyszerűség és lélek, amivel nyugati lelkünknek újjá kell születnie – ez Szántónak egyetemesen emberi mondanivalója.

És van egy magyar mondanivalója is. Kelet felé lezáródott az út, az őshazát Kőrösi Csoma Sándor nem találja meg. És János mester elhagyja a tatárokat és itt marad.

Az Ady meglátta tragikus kettősség – keleti lélekkel Nyugat formái közt élni – és Szabó Dezső hasonló elgondolásból kinövő faji újjászervezése után Szántó Györgynél bujkál a gondolat, a magyarság erdélyi hivatásának új felismerése: *a nyugati életformák bukásakor a keleti lelkű magyarság hivatása új, emberibb életformák kialakítása.*

Ennek megírása mint gigászi feladat áll Szántó előtt, de teljes a reményünk arra, hogy aki *azt* a négy koncepciót meg tudta valósítani, az ezzel is meg tud birkózni majd.

Mik ezek a koncepciók?

Végső esszenciájukban *gondolatok*, s csak megvalósítási formájuk a regény. Történet, mese, szín és tudás csak megvalósítók, csak illusztrálói a gondolatoknak. A gondolatoknak, melyeket múlt korok kultúrájából és emlékeiből lát ki az író.

Leglényegük szerint nem regények ezek a regények, csak regényformái – az esszének. Az esszének, ennek a végtelenül gazdag lehetőségű műfajnak, mely félig tudomány, mert gondolati a lényege, de művészet, mert megvalósulása és szuggesztíója érzelmi és transzcendens is. Carlyle teremtette meg, aki úgy írt a francia forradalomról és a hősökről történelmet, hogy az regény és sok helyen már dráma. Emerson és Wilde Oscar is a gondolatok művészei. A művészet oldaláról ugyanakkor *Merezskovszkij* az, aki regénybe rejti hatalmas *gondolati* koncepcióit. És Szántó György regényei ugyane síkon mozognak, az ember ösztönös és tudatos élete között, a tudatosság alatt megmutatva az ösztön gyökereit és a kultúrában az ösztönös emberit, az embert szinte új ösztönében: a kultúr-ösztönben.

Az esszé, mint a művészet fejlődése, óriási lépés az *egész* ember megmutatására, ki is él éppen úgy az ösztönös, mint a tudatos életben, és akinek kétágú életét csak ebben az egységben lehet teljesen átéreztetni. És Szántót a műfaji hasonlóságon túl mély lélekrokonság is fűzi Merezskovszkijhoz, aki nagy regénytrilógiájában, Tolsztojról és Dosztojevszkijről írt hatalmas esszéjében hasonló koncepciókat épít és azonos következtetést von belőlük: Nyugat és Kelet ellentétéből az európai léleknek Kelet lelke által való újjászületését.

Annyira primérnek érzem Szántóban a koncepciót, hogy e három művét mint megvalósulást csak abból az egy szempontból akarom most vizsgálni, hogy jelen esz-

közei alkalmasak-e teljesen eme koncepció egész kizengetésére.

És itt lehetetlen észre nem venni a küzdelmet, ami az alkotásban folyik a regényszerűség és a koncepció között. A regényszerűség törekszik a részletek aprólékos kidolgozására, ez sorakoztatja fel (sokszor feleslegesen!) a folytonos leírásokat és párbeszédet, nyújtja el a művet, és teszi itt-ott szaggatottá. Lehetetlen, hogy Szántó a maga hatalmas kultúrájával és esztétikai érzékével ne érezze, hogy a detail-okkal gigászi koncepciót csinálni valami olyan összeférhetetlen, mint ha gót ívekre barokk csipkétet applikálnék, vagy miniatúr festéssel akarnék freskót festeni. Ilyenkor vagy az egész koncepciót látja az olvasó, s akkor a túlzott részletezések feleslegesek, vagy a részleteket figyeli, s akkor elveszti a nagy perspektívákat. A gondolatnak is megvan a maga területe, s ha Szántó egészen felismeri tehetsége esszé-irányát, nem fog félni új merészséggel a kellő helyre lényegtelen történések cirádái helyett pár gondolat mélyítő és kiélesítő nagy vonalát elhelyezni. Úgy, ahogy azt a Földgömb csúcspontján, a Globe-színházi Faust-előadás megalkotásában vagy Kőrösi Csoma életcél-találásában sodró erővel csinálta meg.

Véglegesen alá kell rendelni kollektív koncepcióinak minden l'art pour l'art eszközt.

5

Mint bűvópatak jött, s felbukkanása nagy gazdagodását jelenti az erdélyi irodalomnak. Miben áll ez a gazdagodás?

Abban, hogy az egyéni líra, a székely szín és szűkebb keretű erdélyi történelmi regény mellé múltak szimbolikus *világ*-perspektíváit nyitja meg.

Szimbolikussága mögött tisztultabb emberit követelő becsületes életakarata nagy lököerő lesz a legközvetlenebbül érintő művészi cél: a *mai* tárgyú művészet és irodalom felé.

Perspektíváival pedig nagy és új ereje lesz az *erdélyi* öntudatnak, mely végső legmagasabb fokán mindig világ-perspektívát látott, és keleti lelket nyugati életformával egyeztetett.

1929

BUDAI NAGY ANTAL

Az 1437-es erdélyi kelyhes-paraszt felkelést köztudatunk eddigelé csupán csak következményeiből ismerte, a felkelés ellen szövetkező magyar, székely és szász úri rendek kápolnai uniójából, az unió trium nationumból, mely minden közös külső és belső ellenség ellen szövetséget kötve, alapja lett a másfél századdal később kialakuló önálló erdélyi államnak s magja egy évszázadokig fennállott erdélyi jogrendszernek. Köztudatunk azonban, sajnos, nem vette észre, hogy ez a jogrendszer az akkor teljesen népi sorban levő román nemzetet – nemesi jellegénél fogva – be nem vette. A feltörekvő erdélyi román öntudat évszázados törekvéssel kísérelte meg e jogrendszer gátjait áttörni, a bevett nemzetek és egyházak közé bejutni, s Erdély hét fő bűnének nevezték történetírói a „három nemzet és négy vallás” rendszerét, mely őket kizárta. Nem tudatos nemzeti alapon, erről a XV. században szó sem lehetett, de kizárta feudális alapon, aminthogy ugyanígy kizárta a magyar népi rétegeket is. Történeti tény azonban, hogy a kollektív nemzeti jogait követelő erdélyi román öntudat a *Supplex Libellus Valachorum*-tól kezdve (1792) az 1863–64-i diétáig állandóan követelte arányos részesedését a közjogban, s legelső jogforrásként arra az 1437-es monostori egyezsége hivatkozott, melyet az akkor győztes parasztforradalom csikart ki az uraktól, s amelyben a románság nemzeti jogai elsőként ismertettek el. S amely egyezséget az urak nem tartottak be, hanem a kápolnai unióban szövetkezve, s a felkelést leverve, Erdély fejlődését egészen más útra terelték.

Kós Károly drámája a tudatos transzilvanizmus megszületésének kavargásában a fenti vonatkozások román részét háttérben hagyja, s inkább a leverte felkelés katonai vezérének, Budai Nagy Antalnak alakját formálta ki.

A tárgy azonban, amely már a tragikusan elhalt Sipos Domokost is kísértette (*Vajúdó idők küszöbén*, 1924), hatalmas transzilván alakká és szimbólummá nőtetni ki az egyéninek induló tragédiát.

Budai Nagy Antal, a kalotaszegi bocskoros kisnemes, nem forradalmár. Kelyhes hitéhez rajongó lélekkel hű, de a tett terére lépni alig akar. A lázadásra felhívó Újlaki Bálintnak ezeket mondja: „Erdély ez, atyám, meddő hegyek és nyomorodott lelkek tartománya ez. Imádkozni és átkozódni tud itt mindenki, de hinni gyáva... Erdélyben nem történnek csudák...” A lelkeket nem találja érettnak a forradalomra, s amikor azt az események és Újlaki Bálint izgatása kirobbantják, csak akkor vállalja a vezérséget. De akkor ez a korai erdélyi Dózsa György semmiből hadsereget teremt, leveri az urak rendes seregét, és a monostori egyezésben megszerzi a győztes békét. Közben elutasítja Csáky vajda ajánlatát, hogy az ő seregébe álljon, holott ezzel egyéni sorsát döntötte el. Mert ő nem egyéni sorsáért küzd, hanem az ügyért, és teljes lélekkel vállalja Isten rendelését, ami elől futni akart. Erdélyi típus mindenképpen, aki megállja nagyszerűen és halálig hűen a helyét a helyzetben, amit rákényszerítettek.

Vele szemben Újlaki Bálint, a nem erdélyi huszita pap, az aktív forradalmár, az eszme fanatikusa. Ő dobja be az elégedetlenség száraz avarjába a huszitizmus, majd a felkelés lángját, ő robbantja ki a forradalmat, *de ugyanő az, aki ezt meg is buktatja*, és ez Kós drámájának legmélyebb tanulsága. Az egyezés ellen szövetkező urak seregeitől szorongatott helyzetben ő az, aki a kollektív kiszabadulás katonai tervén dolgozó Budai Nagy Antal ellen vak demagógiával felhecceli saját embereit, akik megölik a túszipapokat, és akik megölik Budai Nagy Antalt. „Harcot akartál és bosszúállást – mondja Újlaki Bálintnak a haldokló Budai Nagy Antal –, énnekem pedig győzelem kellett és békesség. S most megöltél engemet... s gondolom, megöltél mindent...” „Köttess fel engemet” – könyörög Bálint. „Nem, az jó halál lenne neked, Bálint” – feleli vissza.

Kettejük drámája a felkelés belső, eldöntő viaskodása. Ez a két típus: két erő. A kívülről jött, az itteni viszonyokat és lelkeket egészen nem ismerő és tekintetbe venni

nem tudó s mégis türelmetlen eszmei fanatizmusa, mely tragédiába fullasztja a másik erő hősies eredményeit; a másik erőét, melynek ez a kérdés nem az eszmei győzelem, de a több és jobb itteni élet, a saját életének teljes felelősségű kérdése, mely fejlődni akar, de a saját viszonyai által szabott mértékben, a maga módján és a maga embe-
reivel, önmagáért.

Kós drámájának szerintem ez a legnagyobb tanítása.

1937

BENEDEK ELEK HAGYATÉKA

Utolsó cikke, mely azon a napon jelent meg a Brassói Lapokban, amikor a halál rátette a kezét: utolsó cikke, amit írt brassóiak kisbaconi látogatása tervére: a falu és a város ölelkezéséről szólt. Arról, hogy miként szűnhetik meg a város és falu egymás ellen fokozódó gyűlölete. Hogy a város mint róhatja le tartozásait a faluval szemben azáltal, hogy tudományából juttat a legelhagyottabb falunak is.

Utolsó terve, melynek szava az erdélyi süket csöndbe visszhangtalanul halt bele: a Székely Népművelő Társaság alapításának gondolata. A megszűnt udvarhelyi református kollégium vendiákjainak találkozóján mondta ki a nagy szót: „Ki a faluba!” A nép közé: menteni a menthető! Ne sirassuk második édesanyánkat, a kollégiumot, de cselekedjünk! Menjünk ki a nép közé, alapítsunk népházakat, tereljük oda a felnövő új generációt, s író, művész, pap, gazda mind egy célt szolgáljon a Székely Népművelő Társaságban: a falu lelki nemesedését és anyagi boldogulását. „Szenteljük a jövő nemzedéknek még hátra lehető napjainkat!”

Ama tragikus délelőttön még elküldte az utolsó gyermekmelléklet anyagát s benne sok üzenetét ismeretlen unokáinak, azután leült levelet írni, s a végzet utána nyúló keze ott találta meg a sorok mellett, amikkel székely népe gondját híveire bízta.

Gondolt-e arra, hogy utolsó tervét tervezi? Gondolt-e arra, hogy utolsó cikkét írja? Gondolta-e, hogy befejezetlen levele végrendeletévé lesz?

Ezt cselekedte egész életén át. Miért hogy a megszo-
kott szavai olyan megdöbbenően jönnek elő?

Valaki titokzatosan elrendezte a dolgokat...

Nagyot kiáltott, és nem hallották meg, dolgozott, és meg nem értették, adott és alig kapott valamit, szeretetet vetett, és sok-sok gyűlölet lobogott a háta mögött. Őszintén beszélt, és azt hitték, ámítani akart. Jót tett, és nem hittek benne.

Munkájában maga volt az állandóság. Harmincéves korában ősz és negyven éven át a gyermekek nagyapója. Az öregek nem tudták megbocsátani neki, hogy elfogultságaiktól mentes maradt, hogy velük együtt lélekben meg nem öregedett: – a fiatalok pedig féltékenyek voltak az ő legnagyobb fiatalságára, áldozni tudására. És nem hittek szavai őszinteségében.

Valaki titokzatosan elrendezte a dolgokat...

Még egyszer a süket csendben nagyot kiáltott, még egyszer népét fiainak a lelkére bízta, még egyszer elküldte üzenetét a városnak, el leveleit erdélyi magyar gyermekeknek, aztán szótlánul fordult le a toll mellől az édes anyaföldre.

És a titokzatos valaki kitérta utolsó tetteit, cikkét, leveleit, kitérta, mint széles ablakokat, amelyeken át életébe látni.

És jön a levelek áradata. Ákombákom betűk, helyesírási hibák, gyermeki kérdések. Nagyapó kijavítja a hibát, felel a kérdésre, és szép gyöngybetűkkel tanácsokat ad. Gazdag gyermeknek ír, és apátlan-anyátlan árvának ír. Szava jóság, tanácsa simogatás. Hány lélek erősödött meg e kicsiny leveleken? Nem tudja senki. Folyik-folyik a névtelen munka széles folyama évtizedeken és három generáción keresztül.

És a lelkeknek táplálék kell. Honnan vegye ezt, mint a nép ősi fantáziájának kincseiből, mint a faj múltjának tiszta eseményeiből? És megírta a *Magyar mese- és mondavilágot* és a *Nagy magyarok életét*, s három generáció lelke itta be a jóságos szeretet, a másokért való munka ősi lélek-szavait. És bennük először ismert meg egy alig ismert [...] fajt: a székelyt. Mint föld alatti patak hordta szét látatlanul a székely mesekincset, s ha egyszer a székely lélek szava minden magyarhoz s mindenki lelkéhez

eljut, lesz-e ebben nálánál, az ő névtelen munkájánál valakinek nagyobb része?

Aztán [...] ott hagyta sok évtizedes múltjának minden nyugalját és jött „menteni a menthető”, megtartani lélekben a népet. Magyar szóra magyar gyermeket tanítani és minden fiatalnál fiatalabban állni keserves sziklatörő útcináláshoz, küszködésekhez, amiken keresztül népe kereste életéhez való jogát és jövőjét. És nem volt oportunitás, ami visszatartsa, ha végzetes elfogultságok ellen kellett küzdeni saját fajtája között; és nem volt kényelem és nyugalom és egyéni szempont, amely visszahúzta volna az áldozathozattól, ment hirdetni falvakba, városokba a székelgy ígét.

És elviselte, ami mindezt járt, rágalmak és gyűlöletek mérgét, meg nem értések ellenségeskedését, és ment előre az útján elszántan és pihenés nélkül és tántoríthatatlanul.

Csak vetett, vetett, s belőle csak másoknak, nekünk lesz aratásunk.

S amikor az elfogultság túskebokrai már-már körülzárták volna alakját: lenyúlt érte egy titokzatos kéz, a halál fenségében és utólérhetetlen magasságában felmutatta a befejezett életet, mint szimbólumot:

– Íme az ember!

Utolsó terve és cikke: a néphez közeledésért íródott.

Utolsó levelei gyermekekhez szóltak.

Végző soraiban a székelység gondját bízta híveire.

Székelység, ifjúság és a nép: az erdélyi magyarságnak vannak-e fontosabb problémái?

Jövőjét, sorsát biztosíthatja másként, mint népe: a székelgy és jövő nemzedéke az ifjúság lelkén keresztül?

Székelység, nép és ifjúság: halála után megfogadjuk-e az ő tanítását?

Vagy ahogy utolsó cikkében írja:

„Megállunk egy helyben s magunk elé meredve nézünk a földet, és állunk és állunk, cselekedni egymásért képtelenek vagyunk, felekezetek szerint szétdarabolódunk, ma, éppen ma, amikor egy testté és lélekké kellene olvadnia minden magyarnak. – Nem, nem, még nem vert eléggé földhöz az erdélyi sors...”

Meghalljuk-e most, a halálon túl a szavát?

Tudjuk-e vállalni a hagyatékát?

Mert bizony mondom, elpusztulunk mi mind egy szá-
lig, ha gazdátlanul marad Benedek Elek három hagyatéka
a székelység, a nép és az ifjúság!

1929

TAMÁSI ÁRON: SZŰZMÁRIÁS KIRÁLYFI

Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában most jelent meg Tamási Áron nagy, kétkötetes regénye, melyről Makkai Sándor az *Erdélyi Helikon* legutóbbi számában azt írta, hogy fordulópontot jelent az erdélyi irodalomban. A kétségtelenül jelentős könyv bizonyára sokat fogja foglalkoztatni a kritikát. Az alábbi cikk a teljes elismerésnek és spontán lelkesedésnek kifejezője.

(A szerkesztőség megjegyzése.)

Erről a műről igazában könyvet lehetne és kellene írni, annyi a körülötte és benne adódó probléma és a megmutatnivaló szépség. Mikor egy napilap szűk keretei között kell róla mégis számot adnom, csak néhány kiöltő csúcsát, néhány legszelesebb folyamatát mutathatom meg, mintegy a problémák és szépségek tengelyeként.

I

Mikor a kezembe veszed a *Szűzmáriás királyfit*, az első oldalon elkap egy sodrás, és visz tovább ellenállhatatlanul, virágos mezők és fekete sziklák között, s nem ocsúdhatsz magadhoz, míg a II. kötet végén az akkord meg nem zeng, s a folyam, amely hozott téged idáig, úgy érzed, továbbfolyik – nélkülöd.

Mikor magadhoz tértél, első szavad ez: Jókai óta így nem írtak magyar prózát! A *mesélés*, a dolgok egyenes elmondása, a legősibb epikai ág, mintha már elkallódott volna a stílusrafinériák és „izmus”-ok bozótjaiban. Szabó Dezső gátszaggató áradása után íme most Farkaslakáról megindult egy ősi ér, és fel-felkiáltasz a gyönyörűségtől, olyan tiszta a harmóniája nyelvnek, stílusnak.

Nézd a hasonlatát: főnév-felsorolás, jelzőtlen. Egyszerű mozgás.

Nézd lélekábrázolását: mozgó epika.

Természetleírása, történése mind egy síkon mozog: kisebb-nagyobb epikai hullám.

Senkihez sem hasonlítható. S felkiáltanál: milyen eredetiség! – legkevesbé lenne igazad.

Mert ha a székely népmesékbe mész, itt is, ott is ki-villan egy vonás, amit a Tamási nyelvében látsz viszont. És ha a balladákhöz mész, amelyek ott termettek legdú-sabban, ahonnan jött ő, a hosszú fekete-zokogást éppúgy megtalálad bennük, mint a történés egy-két szavas közbe-dobott szikláit. És ha olvasol sirató nótákat, a monoton tagadó mondatok megrázó sorát megint csak Tamásinál le-led meg újra, egy lélek egységében mindazt, ahogy tova-ömlik, örvénylik, sodor tovább ellenállhatatlanul.

Tamási Áron a székely népköltészet összes műfajainak avarjából kiásta az ősi székely epikus nedvét, s ezzel be-fejezte azt a folyamatot, amely a székely nyelvet minden-kihez szóló hangszerré alakította.

II

A szuggesztíóját lebíratatlanná mondanivalói teszik.

Ez a regény a lélek síkján folyik le, erők és kérdések viaskodnak, mikkel eddig szembe nem néztek, és mik a saját problémáddá teszik a könyvet, s egyéni létedet a mű áramkörébe kapcsolják kiszakíthatatlanul.

*

Az egyik probléma, mely végighúz a regényen: az egyén és a közösség problémája.

Csorja Bódi, a kicsi székely fiú kiszakad a falujából, s az ellenséges indulatú város és iskola börtönében nosztalgikus fájdalommal ébred fel benne a lélek. Az elve-szett édes gyermekség után felrémlik a Halál: kedves lova kimúlásában és mókás barátja, Bene Ferenc elpusztulásá-ban. Az élet realitásába beleütközött lélekben felébred a művész, aki kifejezés által adja át érzéseit az emberek-nek, és a művésszé levés, mikor az iskolából kicsapják,

hovatovább egyetlen útja marad a közösségbe forradásnak, amelyért született.

De a faluban már nem fér el. Már nem tud visszamenni az öntudatlan élet ősmozgásaiba, már nem a vér vak rohanásaiba, bár mindez benne is megvan, de már magasabb fejlődésben és kitisztulva a lélek által.

Ő rohan a közösség élén, s az nem érti meg őt. Mint a tragikus igát hordja a vak típusok sokaságát, a Halál kedveseit, kiket az életnek akar visszaadni, de kik nem ismernek, nem hallgatnak reá. S el kell pusztulnia a vér végzete miatt, hogy ráismerjen a feltámasztott nép.

Bódi sorsa: a *művész* sorsa, kinek egyéni élete áldozatul esik az Eszmének. De tágabb értelemben: az egyénnek mutat utat: a közösséghez kell megtérni, csak az ad értelmet és lehetőséget életednek s amellet kintartani heroikusan a mártíriumig. S a legkegyetlenebb egyéni sorsot átítatja a lélek tüze: egyéni élete árán adja át maradéktalanul legigazibb, halhatatlan önmagát, a lelkét, és váltja meg tisztább életre az embereket.

A *Szűzmáriás királyfi* egyik legnagyobb jelentősége, hogy *a művészt az élet kapujába állította*, akinek a megismerésén át egyedül tökéletesül emberibbé az élet.

*

A léleknek ez a maximális izzása nem teljesedik be ennyivel. Tovább ég, és el kell jutnia szükségszerűen a Mindenség hitéhez: Istenhez, mint az emberi és emberen túli világnak végső egységéhez. A székely lélek szimbólumkeresésével lobog fel metafizikai hite egy Máriaszerelemben, és festi meg vízióját, amelyben Mária feltámasztja a székelyeket. És megrázóan emberi, hogy földi nőben ezután csak Máriát keresi, s mikor már egyben megtalálná, üti le a testvérgyilkos végzet, és hal meg Gálfi Vince kezétől, mintegy apjaik szörnyű testvérgyilkosainak betetőzéseképp.

Mi ez a mindennél nagyobb erejű, emberen túli hit? Az emberlélekből legutóbb Tolsztoj és Dosztojevszkij szóaltatták meg az örök kérdésekkel való birkózást, az emberen túli hit keresését és megtartását, mint egy emberi élethit egyedüli lehetőségét.

Az ember egységből kiszakadt világ, századok racionalizmusa alatt mind egy-egy új élethitet keresett. S mert a „külön én” útjain járt, csak részletembert kapott, s mert tudatosan nézett, csak pesszimizmust láthatott. *Új élethit a teljes ember, az egész emberi lélek látása útján lehet,* amely az emberiség egysége. Ez a hit viszont nem lehetséges ama mindenségi hit nélkül, mely a humanizmus kereteibe határolt embert a végtelenbe állítja.

S mikor az orosz lélek után a hitprobléma újra a székely lélekben bukkan fel, valami mély törvény él emögött, hiszen a székely lélek az, amelyik ősi keletiségét a mindenség panteista hitében máig megőrizte. Ebbe a Mária-hit csodálatos szimbolikus virága behullott, s ugyanakkor a predesztináltság törvénye szól az emberélet viszonylatai között.

A megtalált mindenségi hit után el kell jönnie a székely lélekből elrendeltetése útján egy *új emberi hitnek*. Ennek már része a Tamási regényében megszólaló heroizmus. És az új emberi hit lesz a székely lélek legnagyobb adománya az emberiségnek.

III

Aki a léleklobogás láttán spiritualista, pszichologizáló halványságtól fél, az nem ismeri Tamásit és nem ismeri a székely lelket, amelyet kifejez.

Ez a lelkiség nem testellenesség és irodalmilag nem antirealizmus. Hiszen mélyen dús gyökerekkel élik az érzékszervek életét a Tamási hősei! Az anyagnak csodálatos mitológiája a templomi fuszulykaevés, s világi színei az ő megtárgult énjük. De Tamási *az érzékszervinél nagyobb realitást látja*, aminek csak része a kézzelfogható valóság, de amiben ezentúl minden ott van, fű, fa, virág – föld, amely egykor talán emberszív volt – és az egész élő és élettelen végtelenség. S az embernek nemcsak *egy* ösztöne, de *egész lelkisége* és kozmikus megérzései. Ez a gyökeres eltérés pl. a középkori hitfelfogástól, és ez az eltérés a múlt század részletember látásától.

Tamásinak felbecsülhetetlen tette, hogy a művészetben visszaiktatta teljes jogaiba, az élet és a szépség egész szuggesztív erejével, a valóságnál nagyobb valóságot, a lelket.

IV

A lélek, amelyből ez az új emberlátás szakadt fel: a székel.

A problémák mögött és azon túl mint őserő él, lélegzik a főhősök közül egy-egy előállításában, mint tömeg – megrendítő (templomozás, Csorja Péterék temetése, a kép felállítása a templomban stb.).

Egész öntudatfejlődését megadja Tamási, az ősmozdulatú emberektől a vér vak rabjaiig, és azokig, akik a beljük hullott lélekszikrát nem tudják egész lánggra lobbanítani, s emiatt sziklavá keményednek (Csorja Péter).

Nyíró ezeket a sziklába zárt lelkeket mutatta meg. Tamási tőlük kiindulva *az egész nép lelkét*, ahogy a szikla-lelkek megoldódnak külső és belső tragikus béklyók alól: *s Csorja Bódi szimbolikus sorsa: a székel lélek oldódása a Halál jegei közül élet, hit és termő munka jelé*. Felzenghetnek hát a halott Bódi felett a földek:

– Áldott legyen, nekünk adta a testét – Fel a hegyek:

– Áldott legyen, nekünk adta a lelkét! – S fel az egész öntudatra ébresztett nép:

– Alleluja! Meghalt!

V

Az életharcát a világerők vonalában folytató emberhátter mögött egy másik réteg is elő-előbukik: az élet közvetlen külső akkordjait láttató, a tragédiák emberi szálait mutató. Az élettől eltávolodott iskola, amely nem érti meg a legnagyobb ember, a zsenit, és a nép vezetői, akik lélek szerint nem egyek a néppel, előrevetett árnyán *egy mai székel regénynek*, amely a székel lélek oldódási folyamatának lesz a megtestesítője.

A megrázó jajgatás akkordja zúg-zúg fel a mű mögül és rezeg tovább a mottónak vett jeremiási jövődöléssel

(V. 31.), amely mintha nem is évezredek és népek távolából, de saját testéből szakadt volna ki:

A próféták hazugságot prófétálnak,
És a papok ehhez kezeikkel tapsolnak,
és az én népem szereti a z ilyeneket:
mi lesz tehát vele utoljára?!

VI

Csak néhány szót még a megírásról.

Nem regény. Mese. De nem fantáziajáték. Lélekmese. Formában is a székely népmese fejlődési fokán, amelyben epikába drámai részek vannak ágyazva.

Külső szerkezete nincs. Amennyiben van, kihagyásos. De gigászi belső egységet ad neki a lélek azonos fokú legmagasabb izzása.

Nyíró a székely novellát a székely fafaragás és hasítás és képzőművészet elemeivel teremtette meg.

Tamási ősforrásai: a székely epikum és zene. Zenei nemcsak a nyelve, de zenei egyes jelenetek felépítése (pl. a kiterített két székely is).

És zenei a végső konstrukció, ahogy egy-egy éles jellel kezd meg folyamatokat, mintegy akkorddal, mely azután elhal s később konszonál vele egy más akkord. Szinte tételenként építi fel a művet, ami így zenei és architekturális együtt.

Nyíró a székely lélek egyik, Tamási az ellenkező pólusa, s legközvetlenebb lélektestvérei Bartók és Kodály.

VII

A *Szűzmáriás királyfi* hivatott felmutatni mindenütt mindeneknek:

Íme, a székely!

Hogy ezt teheti, szólván székely lélekből, székely szóval mindeneknek, ezzel a székely irodalom kérdését eldöntötte [...].

TAMÁSI ÁRON: ERDÉLYI CSILLAGOK

Minerva R. T. kiadása

Négy éve, hogy Tamási első novelláskötete, a *Lélek-indulás* megjelent. Egy éve jött a *Szűzmáriás királyfi*. Most a Minerva tíz novelláját adta ki *Erdélyi csillagok* címen.

Ez a tíz novella Tamási eddigi fejlődésének fontosabb állomásait is jelzi. Ha a fejlődés szempontjából, mintegy keletkezési réteg szerint akarjuk csoportosítani, találunk köztük olyanokat, amelyek a *Szűzmáriás Királyfi* műhelyéből valók, mintegy vázlatai az ott kifejezetteknek. Ilyen a *János nemzéseinek* felébredt művészösztöne, az *Országos góbé* metafizikai szerelemsóvárgása, és ilyen formailag a *Szép Domokos Anna*, mely a regénye balladás részeit nem éri utol a történés hiánya miatt.

Legtisztább novellák azok, amelyekben az önmagáért való mese szépségeit adja (*A legényfa kivirágzik*). Közülük a *Himnusz egy számárral* nemcsak formailag egyik legjobb írása, de a tragikum és komikum együttességét legjellegzetesebben mutató és ebben a legtipikusabban székely.

Ennek a novellának még egyéb jelentősége is van. A háború utáni falu lelkiállapotába mutat bele, s egy kicsit, szimbolikusan, minden nemes szándék tragikumába. *A siratni való székely* háborús tragikumot rajzol. – Az *Erdélyi csillagok* pedig merészen biztos szóval román csendőr és székely leány szerelméről beszél, kiknek tiszta érzését tragikumba fullasztja a gyűlölség. A pusztító faji elfogultságon felemelkedő, emberi magaslatot talált erdélyi gondolat gyönyörű kifejezése. Egyben legszebb bizonyíték azok ellen, akik a székely lélektől féltik az erdélyiséget.

S ha ez utóbbi három novelláját figyeljük, s a *Lélek-indulás* és a *Tizenegyek* antológiájában megjelent hasonló tárgyú novelláira gondolunk, lehetetlen észre nem venni, hogy itt Tamási fejlődése új folyamatáról van szó. Hogy ezek a novellák előkészületek egy új regényre, amely a mai élet, a mi életünk problémáját fogja megragadni.

Teljesen megérett az erdélyi irodalom arra, hogy végre a mai erdélyi élet szava legyen. És hisszük, hogy Tamási is egyike lesz azoknak, akik által ezt a sorsdöntő lépést az erdélyi irodalom megteszi.

KACSO SÁNDOR NOVELLÁI

Tizenkét íves könyv, a Lampel-nyomda izléses kiállításában *Rosenberg* kifejező címlaprajza alatt szimbolikus cím: *Utoljára még megkapaszkodunk*. 21 novella, az 5 éve indult fiatal írónak a *Tizenegyek* antológiában való bemutatkozása után első, reprezentáns kötete.

Azt az arcát szeretném először felvázolni írójuknak, amely belőlük látszik. Abból a 12 novellából főleg, melyek *novellák* kidolgozottságukkal, s azok, mert befejezett életdarabot mutatnak meg.

Valami emberen túlról eredő tragikum remeg bennük, ami a nyomorékot az Élet útjából félretaszítja, megüli ködként a Hargita alját s visszafagyasztja a szót. Falusi tragédiák ezek, de emberi tragédiák és székelyek. Székely az életet rontó dac, mely összezúzza Darkó Gáborék életét, s amely halálba kergeti a kitáncolt Gerencsér Erzsit. Mozdíthatatlan sziklaként ez a három tragédia áll, s a *Nagyerdő halála*, aminek tüzét a falusiak el nem oltják, mert már nem az övék.

De a Hargita köde fölé felmegy egy fiatal székely, és fanatikus életakaratra oldódik a tragikum. Erő s jóság egybekelnek. Magva szakad a búsulásnak, s induló tragikumok tetején az emberi lélek úgy lobban át fényes jósággá, mint széncsúcsok között az ívfény. *A földszagú Március*, amelyben a lopni készülő sírásót s gazdag paraszt haragosát gyerekeik betegsége összehozza, a legszebb erdélyi novellák egyike. Ez is székely: saját daca fojtogatta, lélekrobbanó diadala a jóságban.

Azonos ős-gyökér, s mégis a székely élet új arca Nyíró és Tamási mellett. S még egy nagy különbség köztük. Nyíró sziklába vágott tragikumai és Tamási mitológiai mesefantáziája a nyelv és műfaj forradalmán keresztül kapják meg kifejezési formáikat. Kacsó Sándor a magyar el-

beszélés emlőin nőtt fel, s nyelvben s műfajban nem forradalmi.

Gárdonyira emlékeztető epikás szélessége, s van valami józan higgadtság benne, akár tragikumot, akár tragédián győző életet ábrázol. Aki ezeket a novellákat olvassa, meg fog lepődni, hogy írójuk 26 éves, s még jobban, ha e barát és együttdolgozó társ elárulja róla, hogy egyéni életében rajongóan hívő, fanatikusan küzdő, s a férfiasodó líra orkeszterét zengető. De rohanó erője gyeplőit visszarántja, ha írni kezd, s néha mintha tudatosan alkotna, kigondolt alapgondolathoz öntve a megfigyelés anyagát. Ez sem egyéb, mint a magát visszaszorítás iskolája, aminek még más módszere: a történelem novellái. Dózsáról, Apáczai Cseréről, az 1437-es parasztlázadásról sajátos gondolatai vannak. S érzem mégis, hogy nem ebben az irányban vannak az ő legmélyebb mondanivalói. Túl is nőnek a novellán, mint ahogy a kötet sok más novellája is. A *Tizenkét kámzsás barát* egyenesen regényvázlat, és egy-egy odavetett novelláján szinte érzik, hogy belső ereje hogy nőteti a regény felé. Látásának epikus szélessége is irányítja.

De miért szorítja epikus „nyugalma” alá líráját, aminek egy-egy véletlen kifutása virágos szépséggel hinti meg pl. *Köd ült a Hargita lábaihoz* c. novelláját. Miért szűkíti össze egyéniségét, amikor a legtöbb író kitágítja az írásban a végtelenig? Miért szab önmaga elé korlátokat?

Úgy érzem, hogy a novellában teljes kiélési formáját nem találta meg. Talán a regény lesz ez a forma, amelyről már egy-egy legújabb novellája árulkodik. A *Köd ült a Hargita lábaihoz*, *Magva szakad a búsulásnak* s a *Könnyek temetése* egy alakuló lelki egység mozaikjai, amely a *Megújul a kúriától a Három kis ezüst cipőig* egy robusztus témát kerülget: a mai erdélyi magyar életét, s benne azt a sziklába vágott külön ösvényt, amit a mikházi fiú nyomasztó terhek alatt, lélekválságok felett győzedelmeskedve heroikusan magának kivágott, hordván lelkében népe hangját. Évek óta talán ez érik benne, ez halkítja el szavát, belső alakulása tanújának senki sem engedve, epikus „nyugalma” mögé.

S eszembe jut, hogy milyen életerővel alkotja meg öreg embereit, s egyszerre felvillan az igazság: *a művész azt adja, ami életéből hiányzik*, vagy ami már életéből elmúlt, s telt fiatal hangját egész zöngésében talán még azért nem engedi ki Kacsó Sándor, mert még inkább *éli* az életet gazdag sokrétűséggel, hogysem kifejezni tudná, s a nagy kimondás: a regény, még életéből nem költözött át művészetébe. Még *benne* van ő. S benne az ifjúságban, ezért higgadt a hangja, s Szabó Dezsőre gondolok, aki rodogó fiatalságában tanulmányokkal építette meg világnézetét, s fiatalságtól duzzadó regényeit 40 éves korától kezdve írja – s a művészetre, mely a lélek legtávolibb rezgéseit akkor zengeti meg, mikor az alkotás a művésznek nem más, mint a távolodó kendő lobogása a visszahozhatatlan vagy az örökké elérhetetlen felé...

1927

ERDÉLY SZÁSZ SZAVA

Itt éltek mellettünk 800 éves sorsközösségben, és itt élnek együtt a kisebbségi sorsban, s csaknem tíz évnek kellett eltelnie, hogy Erdély szász szavára, a szász nép íróira felfigyeljünk erdélyi magyarok.

Két évvel ezelőtt dr. György Lajos indította be a szász írók felé a közeledést, s a folyóiratuk, a Klingsor magyar száma után a Pásztortűz 1926. évi július 4-i számát teljesen a szász írók bemutatásának szentelte. A tőlük közölt verseken, novellákon kívül áttekintő ismertetéseket hozott zenei, képzőművészeti és tudományos életükről. A Klingsor viszont lefordította György Lajos bibliografikus művét az erdélyi magyarság szellemi termeléséről.

A megkötött fonalat aztán a Helikon vette fel, s most megrendezte a szász írók bemutatkozájaként kolozsvári felolvasó estélyüket nov. hó 17-én.

Hat értékes művészember együttes bemutatkozása magában is esemény. De a szász írók estélyének jelentőségében ez csak a kiindulópont volt, s maguk az írók és írásaik is kiemelték az estélyt a szigorúan vett „irodalmi” keretből.

Megfigyelhettük, s ezt a műsor összeállítása is tudatosan aláhúzta, az egész skálát, amelyet a mai szász irodalom befog. Szemünk előtt folyt le a fejlődés, ahogy Adolf Meschendörfer régi iskolájú prózájától és lüktető versétől Hermann Klöss nyelvművészetén át Egon Hajek prózája és verse már áthallás a legfiatalabbak, az érzésünk szerint legtisztább erdélyi hangot hozók: Otto Folberth, Erwin Wittstock és Heinrich Zillich felé. Az ő művészetükben és egyéniségükben van valami olyan érték, amely az „irodalmi” szempontokon messze túl, közvetlen közelbe, *testvérszeretethez* sodorta a közönséget.

Fiatalság és *erdélyiség*, ez a két szent lényeg áradt szavaikból, s különlegesen fel kell figyelnünk rájuk, hogy öntudatosan lássuk rajtuk keresztül: – önmagunkat.

Fiatalság és *erdélyiség*, ebben a két szóban tömören kifejeződik erejük, erényük.

Fiatalok, s a tiszta becsület boldog lendületében vállalják egy szép jövő felé irányításnak egész felelősségét. Fiatalok, tehát nem térnek ki a problémák elől, hanem vállalnak minden problémát: *szembenéznek velük*. Aki folyóiratuknak, a *Klingsornak* csak néhány számát is átlapozta, megcsapta belőle a teljességnek az a törekvése, ahogy *minden* problémájukat bátran és egyenesen feltárják, megvitatják, ahogy *egész* életüket beletükrözik a kis lap szűk kereteibe.

Erdélyiek. Erdélyiségük nem jelszó, aminthogy jelszavuk nincs. Ők látják, hogy a jelszavak csak ürügyek, s hogy *az élet több minden irányzatnál*. S mert erdélyiek, a józan látások fiai, számukra nincsenek hazug illúziók és öntudatos programmal szállanak le lelkük mélyébe és néznek szét az életben, hogy felismerjék és öntudatosítsák az élet itt való legnagyobb lényegét: az évszázados sorsközösséget a három faj között, és magját: a lelket, az *erdélyi lelket*, mely *egy* a három faj gyökereiből kinőve. Az erdélyiség múlt arcát nézik öntudatos történetkutatásaikban, jelenvaló lélegzetét kifejezik írásaikban, s formálják jövő arcát teljes öntudattal és lelkiismerettel. A Klingsor szerkesztője, az alig 30 éves Heinrich Zillich személyében a megtalált ösztönű művész, nagyvonalú kultúrpolitikus, szervező és vezető adottságai gyönyörűen egyesülnek.

Nem tehetek róla, de amióta lapjukat ismerem, mind gyakrabban tolul fel bennem a kérdés – s estélyük után bizonyosan *minden* magyar hallgatóban is:

– *Megtalálja az erdélyi magyar irodalom a maga szerkesztés funkcióját, elrendelt kötelességének parancsát annyira, mint testvére: a szász?* Ezzel a kérdéssel szembe kell nézni, és ahányszor a Klingsor íróit hallani fogjuk, ez a kérdés mindig szembe mered. (Márpedig elsőrendű érdek, hogy *állandó* érintkezés jöjjön létre *magyar* nyelvű estélyeken is velük, közös problémák közös megértésére.)

Megvan-e a mai erdélyi magyar irodalomban az erdélyi magyar élet egész mélységének és szélességének képe?

Megvan-e benne minden problémának bátor vállalása, szembenézése?

Megvan az öntudatos törekvés a népünk gyökereihez leszállásra?

Megvan a lélek tudatalatti mélységéről feltört ösztön erdélyi sorstestvéreinkkel való közös érdek- és lélekközösségünk kimutatására?

Egy-egy kísérlet mindenfelé van, de mint általános kápráztatás áll felettük az „irodalmiság”, „művészi níví”, és rágja el jelen és jövő erdélyi fajtestvéreinkkel közös múlt felé vivő összes gyökereinket.

Nem lát vagy nem akar látni, aki tagadja, hogy az erdélyi magyar irodalom az első évek heroikus lendülete után ma mély hullámvölgybe, programtalan, céltalan, lendülete nélküli l'art pour l'art-ba rekedt.

Új hullámhegy csak akkor indul, ha a Klingsor példáján magunkban felszabadítjuk fiatal, céltudatos, minden problémát vállaló eredélyiségünket.

Az út is, harmadik erdélyi testvérünk: a román felé, amelynek tiszta kívánását az estély utáni banketten Mak-kai Sándor püspök és Hajek Egon kifejezték – *egyedül belső problémáinkon át vezet.*

Az erdélyiség az együttélő népek legmélyebb ösztönszerűsége; tehát csak saját lényünk legmélyére szállva találhatjuk meg igazán másik két erdélyi testvérünket...

**AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM
ELSŐ TÖRTÉNETÉHEZ,
MELYET ERDÉLYI ROMÁN TUDÓS ÍRT MEG!**

Ion Chinezu, a kolozsvári állami Barițiu-líceum tanára közel 10 íves könyvben mutatja be Erdély mai magyar irodalmát a román közönségnek. Művét először a Societatea de mîine c. folyóirat közölte folytatásokban (1929–1930), majd a nyáron önálló kötetben is megjelent *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* címen. Ez az első könyv, mely az erdélyi magyar irodalomról megjelent. Az első könyvet az erdélyi magyar irodalomról erdélyi román írta. Könyve alapján a magyar nyelvből és irodalomból doktorátust is tett a kolozsvári egyetemen. A kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és irodalom első doktora az imperiumváltozás óta: erdélyi román.

*

Ha csak arról volna szó, hogy az erdélyi magyar irodalomról megjelent az első összefoglaló mű: akkor is minden magyar és minden erdélyi, minden olvasó és minden itteni művész számára esemény volna ez a könyv. Hosszú tanulmányt, részletekbe menő ismertetést kíván meg, és remélem, hogy ezzel irodalmi folyóirataink nem is fognak adósok maradni. Egy napilap hasábjain ez az írás csak tájékoztatás akar lenni a megérdemelt figyelem felkeltésére.

Erre a figyelemre a legnagyobb mértékig feljogosítja:

1. Alapossága, lelkiismeretessége, amellyel anyagát összehordja. Aki csak keveset is foglalkozott az erdélyi irodalom problémáival, az is megérti, és aki sokat foglalkozott, tudja méltányolni azt az óriási munkát, amit e téren Chinezu végzett. Nincs az erdélyi irodalomnak olyan valamirevaló (könyvben megjelent) terméke, amellyel ne

foglalkozott volna. Nemcsak az értékek minden munkájával, de az átlagtermelés jellegzetességeivel is, amelyek kortünetek. Bevezető részében az erdélyi irodalom múltját, az irodalmi társaságokat, a napilapokat és folyóiratokat ismerteti, és vázolja az erdélyiséget, mint tengelyt, hosszú idézetekkel. A műfaj szerinti tárgyalásnál kiemeli, hogy ez a tagolódás egyben fejlődéstörténeti is; először indult a líra, azután a próza. A régi nemzedékből Szabolcska, Szabó Jenő, Jékey Aladár, a mai nemzedékből Áprily, Reményik, Bárd Oszkár, Tompa László, Farczádi Sándor, Finta Gerő és Zoltán, Szombati-Szabó, Jakab Géza, Maksay Albert, Walter Gyula, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Endre Károly és Serestély Béla, Krüzsely Erzsébet, Berde Mária, Nagy Emma, L. Ady Mariska, Kövér Erzsébet, a szabad versnél Bartalis, Szentimrei, Olosz, Sipos Domokos, Ormos és Dsida verseivel foglalkozik, és megemlíti Pakots Károly és Kibédi Sándor költészetét s a román–magyar lírai fordítási irodalmat. Hasonló részletességgel foglalkozik a prózával is. Elég, ha a fejezetei címeit felsorolom: Régi generáció (Benedek Elek, Sebesi Samu, Dózsa Endre, Gyalui Farkas, Nagy Péter) – Átmeneti nemzedék (Balogh Endre, Kovács Dezső, Gyallay) – Történelmi regény (Makkai, Kós, Tabéry) – Női irodalom (Gulácsy, Szabó Mária, Berde Mária) – Székelyek (Nyíró, Tamási, Kacsó, Imets Béla) – Egy magános (Sipos Domokos) – A város regénye (Ligeti, Karácsony B., Kádár) – A háború irodalma (Nagy Dániel, Markovits) – A „modern regény” (Szántó, Bánffy, Pap József) – A szatirikus regény (Molter). Egy fejezet szól a drámai törekvésekről, s az irodalomtörténet és kritika ismertetése után fejezi be művét. – Az ő gyűjtőmunkájának alaposágát mindennél jobban meghatározta az a tény, hogy aki utána az erdélyi irodalommal akar foglalkozni, legbiztosabban belőle indulhat ki, mert a könyvekben megjelent erdélyi irodalom minden valamirevaló művére legalább utalást kap. Így munkájának forrási jellege van.

2. Mindezt a hatalmas anyagot azonban élénk kritikai érzékkel rendezi. Ez a második nagy érdeme: állandóan értékeli is a bemutatás mellett, s úgy érzem, hogy értékeléseinek többsége egészen megállja a helyét. Az írók egész munkásságát igyekszik számbavenni, és mérlegeli

az irodalmi életben való jelentőségüket is. Amit Reményik, Áprily, Makkai, Kós, Bartalis és Sipos Domokosról mond, kb. köztudattá váltak minden intelligens magyarban. (Annál jobban eső, hogy nem magyar író erősíti meg e felfogásokat.) Vannak véleményei, amiket nem osztunk. (Nyíró novelláiról pl. nem ír eleget, nem érzeteli eléggé jelentőségét a magyar prózában. Nem látja azután pl. Tompa Lászlónak sajátos mély gyökereit sem.) A gyűjtő és az értékelő szempont kettőssége itt-ott ellentmondásba keveredik, és néha hosszasan foglalkozik valakivel csak azért, hogy bebizonyítsa, hogy az illető nem tehetséges.

3. Értékeléseiben a művészi és az egyetemes szempontot tartja irányadónak.

Erényeit felsorolván, nem hagyhatjuk említés nélkül egyes fogyatékoságait sem. Ezek közt legfeltűnőbb, hogy nem tárgyalja a napisajtóban megjelent irodalmi vitákat, kritikai cikkeket stb., ami pedig a teljesség kedvéért mellőzhetetlen, hiszen sok író arcát enélkül megérteni nem lehet. (Pl. Szentimrei kritikai és szervező jelentőségét egészen másként látná, ha folyóiratokban és napilapokban 12 év óta megjelent cikkeit ismerné.) Igaz, hogy ez a gyűjtőmunkát sokszorosára tenné, és egy csomó ocsúval való foglalkozás terhét jelentené. De ezt a gyűjtőmunkát is el kell majd végezni valakinek. Ezzel függ össze az irodalmi viták beható átnézése, mely nagyon sok irodalmi mély gyökérszálat mutatna meg.

Kétségtelen, hogy sok megíratlan feladat tűnik fel olvasása nyomán. Az erdélyi irodalom legmélyebben megfogott történetének át kellene fogni szélességben Erdély egész klaviatúráját, mélységében az erdélyi magyar élet egész szociológiáját. Az elmúlt 12 év belső képéhez meg kell éreztetnie az erdélyi irodalom első lendülő heroizmusát, mely faji öntudatként járt az irodalom előtt – és meg kellene mutatnia a belső okokat is, amelyek ezt a heroikus lendületet letörték, és pózzá, nagyképűséggé, sokszor akadémiakussá süllyesztették, mielőtt a csúcsot elérte volna. (Kacsó Sándor gyávasági vádját érinti Chinezu anynyiban, hogy hangoztatja, hogy az erdélyi irodalom el ejtette a hatalmas történelmi változás adta gigászi emberi témákat.)

Mindezt természetesen végső gyökeréig meglátni és megmutatni csak belülről lehet. Ez a feladat erdélyi magyar feladat. Más ezt kívülről még Chinezu lelkiismeretességével, műveltségével és kritikai érzékével sem tudja megoldani.

Amit kívülről meg lehet egyáltalán tenni, azt ő megtette; megmutatta az erdélyi irodalmat úgy, ahogy kívülről látják, és nemcsak alaposságáért, de őszinteségéért is köszönet illeti meg. A belőle eredő tanulságok levonása már nem az ő dolga, hanem a mi feladatunk.

*

Ha csak az erdélyi irodalom első történetéről volna szó, akkor is fel kellene figyelniünk erre a könyvre.

De ezt a könyvet erdélyi román írta. Vessük mélyen a lelkünkbe ezt a tényt. Egy erdélyi román évek hosszú során át több száz kötetet olvasott végig, nem riadt vissza az ocsútól és nem kedvetlenedett el a félreértésektől, mert érezte, hogy „hazánk lelki térképén az erdélyi magyarság egy még nagyon kevésbé ismert sziget” – és mert tudta, hogy az irodalom egy nép megismerésének legfőbb útja. Meg akart ismerni és meg akart ismertetni minket Chinezu az erdélyi román irodalmon keresztül, és én szeretnék felkiáltani: Nézzétek, a sovinizmus áradata közöttünk; s a túlsó partról valaki felénk néz, valaki hidat képzel el, mely az elfogultságok és félreértések fölött íveljen át! Hidat, amelynek tudatalatti pillérei: közös erdélyi sors, politikák hullámozása alatt erdélyi népek évezredek közös élete, és amelynek összekötő ívét úgy hívják: *fajok találkozása az emberi értékek magaslatán*.

És ezzel az öntudattal önmagunkba nézve kérdezzük meg: hát mi megtettünk-e mindent erre a hídverésre? A támadás védekezésre készített, és életjogunk megtartani akarása ez a védekezés. *De eléggé megpróbáltuk-e, hogy úgy védjük meg életjogunkat, hogy a támadók sorából eloszlássuk az elfogultságokat és félreértéseket?* Megpróbáltuk-e azt, hogy a legtisztább szellemeken keresztül mutassuk meg helyünket, rendeltetésünket: a román közvéleménynek román nyelven, a magyarul nem tudó közvéleménynek?! Nem estünk abba a hibába, hogy elvártuk, hogy ismerjenek minket, holott a magunk meg-

ismertetésére nem tettünk meg mindent? Ötletszerű és szórványos lépések voltak, de hol... *hol vannak a román nyelven, erdélyi magyarok által rendszeresen és tervszerűen írt ismertető könyvek, olcsó népszerű füzetek az erdélyi magyarság kultúrájáról, művészetéről, lelkéről?* Az akó ecet eredménytelen módszere helyett a Szentírás értelmében meg kellene a kanál méz módszerét is próbálni.

Tudom, hogy a fajárlás vádját vonja fajtestvérei részéről árva fejére, ki a faji harcban az emberi megértés útját keresi, mert az ilyen törekvésekre ráfognak, hogy jogfeladás. *De életjogaink 100 százalékát meggyőződésünk szerint más úton elérni nem lehet, mint belső megtisztulásunk után magunkat megismertetni Chinezun keresztül a románsággal.*

Erdélyi öntudat, fajunk szeretetének tudatában vállaló bátorság azoknak az erdélyi magyaroknak, akik az erdélyi népek megértő szolidaritását viszik és hirdetik! Testvéri üdvözlét az úttörőnek, a túlsó partról hidat verőnek!

VÁDAK AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM ELLEN

I

Újabban egyre sűrűbben emlegetik azt a tényt, hogy az új öntudatú erdélyi magyar nemzedék érdeklődése és munkája elsősorban nem irodalmi. A *Tizenegyeknél* kezdett átfordulni az érdeklődés: elindultak mint írók, s a szellemi élet itteni, gyakorlati munkásai lettek. Az Erdélyi Fialatok kollektív munkájában pedig az irodalmival kapcsolatos kérdések csak szórványosan és másodlagosan jelentkeztek. Irodalomellenesség-e ez? Főleg: irodalomellenesség az új erdélyi irodalommal szemben? Nem.

Az erdélyi irodalom, melynek önálló életét évszázados gyökerekből az uralomváltozás hívta ki, egy kisebbségi nép életakarátának és sorsvállalásának első folyamata. Egy népé, amely új helyzetében is meg akar állni, és saját életét, annak feltételeit a maga erejéből, a maga módján meg akarja teremteni. Az irodalmi öntudatot azonban nem követte hasonló mélységű tudományos, társadalmi, gazdasági és népi öntudat. És akkor az ifjúság a maga erejéből a maga lábára állva vállalta át saját közvetlen kérdésein túl a hiányzó további öntudatosodó folyamat megindítását. Vajon nem ugyanannak a közösségi életakaratnak az élet egy más síkján és más sajátos módján való kibukkanása ez? Az ifjúság nem utánozta az addig kialakult irodalmat, de követte az életakarát parancsát, és megtörte a maga módján, a maga erején a maga útját saját kérdésein át népe kérdései és legfőbb kérdése: a falu felé. Ma pedig az erdélyi irodalom is olyan ponthoz ért, hogy népünk alapjait fel kell frissíteni, ki kell mélyíteni. Ma az erdélyi irodalompolitika fő feladata is a falu lett. Ezért kell ma ennek a két lényeges folyamatnak azonos ritmuson érkezésekor részletesen foglalkoznunk

azokkal a vádakkal, amelyeket az erdélyi irodalom ellen nemzedékünk egyik legképzettebb tagja hozott fel *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve* (Ifjú Erdélyben folytatásokban jelent meg) és *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig* c. műveiben (utóbbi Nyugat 1935 áprilisi számában). Foglalkoznunk kell azzal a komolysággal, amelyet a tárgy megkövetel, és a szeretetnek szigorúságával, ami egy átértékelni s az átértékeltekkel építeni hivatott ifjúságnak önmagával szemben kötelessége.

II

Dr. Jancsó Elemér évek óta szorgalmasan gyűjti az adatokat az erdélyi magyarság utóbbi húsz esztendejének egész szellemi életét megörökíteni hivatott erdélyi irodalomtörténetéhez. Az idő egyre szükségesebbé teszi ezt az összefoglalást. De minél szükségesebb, annál inkább közérdek, hogy készülő műve alaposságával és tudományos pontosságával, de meg szempontjaival is meg tudja oldani a vállalt hatalmas feladatot. Fenti két írását nincs terünk egészükben megbírálni sem hibáiban, sem erényeiben. De részletesen kell foglalkoznunk esztétikai és szociológiai szempontjaival, mint amelyeknek irodalomtörténete alappilléreinek kell lenniök, nehogy mostani tévedéseit nagy munkájára átvive, annak értékét és hasznosságát csökkentse.

Esztétikai ítéleteinek, főleg a lírikusoknál, egyik alapvető tévedése, hogy a költőket verseik tárgyköre szerint próbálja jellemezni. Így aztán természetesen mindegyiknél meg kell állapítani, hogy témái az örök emberi témák: szerelem, élet, halál, végzet, természet. Holott nem a téma, de a vele szembeni magatartás mutatja egy költő sajátos arcát. Másik hiba, amit könnyen elkerülhetett volna: az ellentmondások sorozata.

Reményik Sándorról azt írja, hogy „tizenöt év alatt... jóformán semmit sem változott”, első kötete megmutatja teljes költői arcát. Az élet elől a szépség s a lélek ideális világába dacosan elvonulót. Idealista költő, termékeny. A transzilvanizmus egyik fő zászlóvivője. „Erdélyisége éppúgy egyedülálló, mint költészete” – írja egyik helyen,

hogy más helyen rácsófoljon imígyen: versei nemcsak versek, de „életprogramok is az erdélyi magyarság számára”, „nemcsak a költő, de a vergődő nemzet lélektükre is”. Éppígy zavarban hagy végső ítéletével is. „Nem áll költői pályafutása csúcspontján”, majd pedig „nagy változás, meglepetésszerű fordulat nem várható ezután sem tőle”.

Áprily Lajost szerinte „mindenekelőtt az egyszerűség jellemzi” (?). „Önmagáról ritkán beszél”, de mert emlékein át mégis saját lelke szól: költészete elsősorban saját lelkének, problémáinak tükre (melyik költőé nem az?). Reményiktől elválasztja az, hogy a Reményik költeményeiből *hiányzik* a nő és hiányzik a család (?).

Tompa Lászlót Szombati-Szabóval együtt a legjellegzetesebbek közé sorolja, de ez jellemzéséből nem derül ki. Ő is magányos, ő is szereti a természetet, mint Reményik és Áprily, és van benne családi érzés. „Meggzóalattatja a székely fájdalmat, néha túlságosan székelykedőn (mikor és miben látja ezt a székelykedést a szerző?). „Újat, feltűnő egyénit itt (ti. a családi érzésnél) sem ad”, de „mindent összevéve Tompát az erdélyi líra komoly értékei közé számíthatjuk”.

Szombati-Szabó Istvánról, akinél hasonlathalmozás, nyelvi színpompa egyik fő eszköze kifejezéseinek, azt olvassuk, hogy „nem szereti a selymes szavakat. Nyers és kemény...” Vagy Bartalis Jánosról, aki primitívsege, természetszeretete, naiv őszintesége mellett a legszívbemárolóbb néhány háborús verset írt az emberi nyomorúságról és szenvedésről, hogy „csak egy szín hiányzik költészetéből: mások szenvedésének a rajza”.

Nem járnak jobban az esztétikai jellemzésekkel a prózáírók sem. A regényt a falusi, városi és történeti regény beosztásában tárgyalja. „A Szabó Dezsőtől ihletett falurajongó (?) mozgalom kétségkívül éppoly hatással volt parasztrehányeket író költőinkre, mint maga az élet, amelytől regényíróink nagy része távol élt (?). [...] Parasztpblémáik nagyrészt nem a való élet megfigyelésének költői feldolgozásai, hanem egy elképzelt való többékevésbé hihető tükörképei. És hogy ez mennyire így van, azt igazában csak akkor láthatjuk, ha az írók által feldolgozott parasztpblémákat a való étellel összehasonlítjuk.” Csak állít, de nem bizonyít, nem hasonlít ösz-

sze. „Az erdélyi irodalom nagy parasztrehányei és elbeszélései (Berde, Szabó, Gulácsy, Nyíró, Tamási stb.) csak kis részben foglalkoznak a parasztság szociális viszonyaival: a földnélküliséggel, kivándorlással, a nemzeti elnyomással, a parasztság különböző rétegeinek egymás közötti harcával, ehelyett a birtokát vesztett grófort vagy dzsentrit siratják, és a parasztproblémát egy szimbolikus jobb jövő költői megcsillogtatásával *vélik megoldani.*” (?) Kérem a szerzőt, szíveskedjék nekünk megmondani, hogy Nyíró és Tamási mely regényében vagy novellájában siratja a birtokát vesztett grófort? „A városi regény sokkal több problémát ölel fel, mint a falusi” (?) „Az élet gazdag adottságával szemben” legtöbbször a városi életnek nemzetközileg fémjelzett gyári kliséi szerepelnek Ligeti, Kacsó, Szántó, Kádár, Kemény, Kisbán, Károly S. regényeiben. Alig-alig szálltak le abba a mély bányába, ahonnan az erdélyi magyarság hatalmas városi rétegei gazdag nyomortémáiból meríthettek volna.” – Nem próbálok cáfolni, csak megjegyzem, hogy az itt felsorolt Kacsó Sándor *Vakvágányon c.* nagy regényében (melyet szerző említésre éppoly kevésbé tart érdemesnek, mint a parasztrehánynál Tamási *Ábel a rengetegbenjét*) „a kidobott tisztviselők, a jobb életet követelő munkások, a nyomorban élő magyar diákok szomorúan változatos és színes életéből” (amiket szerző mind hiányol) bizony nagyon sok mindent kifejez, s amellet a falu szociális kérdéseiből is.

Szemponjtaira rátérve mindjárt ki kell emelnünk azt a nagy érdemét, hogy az irodalmat nem az élettől elvonatkoztatva, hanem annak szerves jelenségeként óhajtja tárgyalni, s rajta keresztül az egész erdélyi magyar élet szintézisét adni. Mi, akik az irodalmat is az egész erdélyi magyarság szempontjából mint annak egyik legfontosabb életfolyamatát nézzük, melegen üdvözljük ezt a szándékot éppen ma, mikor irodalompolitikai tévedések az erdélyi irodalmat elszűkítéssel és elgyökértelenedéssel fenyegetik, és amikor ezek a törekvések az adottságaink mély valóságát kifejező erdélyiséget kisajátítani törekedve, azt önáltató üres jelszóvá kompromittálják, s így öntudatunk egyik pillérét kezdik ki. Ha Jancsó Elemér szándékát tudományos alapossggal és tárgyilagossággal tudta volna végrehajtani, tanulmánya felbecsülhetetlen

tisztító hatást ért volna el. Sajnos, a megvalósításba olyan hibák csúsztak be, amik ezt a hatást tévedéseikkel szinte közömbösítették.

Ellentmondásai és tévedései gyökérokai után kutatva, a baj fő forrását abban látom, hogy folyton hangoztatott szociális szempontjai ellenére is az irodalom társadalmi szerepét teljesen félreérti. A parasztregevényekről írja ironikusan, hogy íróik a parasztproblémát így *vélik megoldani*. A parasztregevényeknek vagy az irodalomnak tehát az a feladata, hogy a paraszt- vagy más problémát gyakorlatilag megoldja? Mit ért problémamegoldás alatt? A földnélküliség, népbetegség, egyke stb. társadalmi, gazdasági és egészségügyi kérdéseit csak társadalmilag, egészségügyileg és gazdaságilag lehet megoldani. Az irodalom legfeljebb *lelki* indításokat adhat a megoldásra! Megoldotta-e pl. Reymont a lengyel paraszt problémáját? Vagy mondjuk Dosztojevskij vagy akár Gorkij az oroszét? Van Reményik Sándornak egy verse, *Kenyér helyett* a címe, és a „Változtasd a köveket kenyerekké” bibliai mondatra épül fel. A világnézeti költészetet követelőkhöz szól. Fülébe eljutnak a nyomor hangjai, és ő tiszta szívvel, igaz akarattal a hegyeket is kenyerekké változtatná, hogy legyen mit enniük. De *nem teheti*. Erre nem képes. Ő csak virágot adhat, s azt odaadja vigasztalásul szegénynek, gazdagnak egyaránt. Kenyér helyett. Mély értelmű vers. A költészet társadalmi területét szabja meg. És ehhez a vershez azt a megjegyzést fűzi Jancsó Elemér: várható még tőle sok-sok lélekvirág, amit azoknak nyújt, akik azt „kenyér helyett” „el *tudják* és el fogják fogadni”!

A líráról szóló könyvecskének van egy érdekes jó fejezete („Új utak keresése”), mely azokkal a költői irányokkal foglalkozik, amelyek munkásmozgalmak költői alátámasztásai akartak lenni. Olyan elveket tartalmaz, amiket ha Jancsó Elemér komolyan magáévá tett volna és komolyan alkalmazott volna, elkerülte volna írásainak legnagyobb hibáit. „Az irodalom minden esetben (?) hű kifejezője a társadalmi küzdelemnek, mint tudatosan vagy öntudatlanul hátráltatója vagy előkészítője annak” – mondja, s aztán ismerteti az aktivizmus stb. törekvéseit a munkásmozgalommal kapcsolatban. Hogy fogadták a munkásmozgalmak és a munkások ezeket a törekvése

ket? „A munkásság, amelyért a harc folyt, bár Kassákék célkitűzéseit helyeselte, a termékeit a legnagyobb propaganda hatására se tudta átvenni, magáévá tenni.” Az orosz és német aktivisták mindenáron szerették volna költészetüket a marxista társadalom hivatalos irodalmának elismertetni. De úgy Lunacsarszkij, mint Lenin leicsinylőleg nyilatkoztak az „aktivizmus”, „futurizmus” és a többi „izmusok” költői és propaganda értékéről. *Nagy költői egyéniség hiányában* pedig komoly olvasóközönség sohasem támogatta költészetüket. Később pedig megállapítja: „a munkásmozgalmakat éppannyi rossz »forradalmi« költő kompromittálja verseivel, mint amennyi »hazafias« poéta ül a polgári megmozdulások nyakán.” Szóval: a szocialista költészet értékét is az adja meg, még „társadalmi” szempontból is, ha tényleg művészet ez a költészet, átélt és kifejezett *élmény* és nem szándékolt, tudatos akarat műve.

Milyen nagyszerű eredményre jutott volna, ha ezt a gondolatsort végiggondolja és következményeit logikusan végigalkalmazza! Elsősorban is: *különválasztotta volna az alkotás lélektani folyamatát a kész mű hatásától* (és társadalmi hatásától is), mely két különböző, külön törvények szerint élő, egymással csak érintkező folyamat. Az írói alkotás leglényege: öntudatlan asszociációk ösztönös kapcsolata. A művész azt, amit ösztönösen a maga problémájának megérez (csak ez lehet művészi tárgy), kifejezni kényszerül. Az ösztönös mag: az ún. tartalom és a magatartás az étellel szemben: ez az író legbelsőbb adottságaiból egész biológiai (átöröklött) testi és lelki voltától függ. Ehhez csak a formába öntés, a kifejezés állapotában járulnak tudatos elemek: az irodalom akkori műformai szokásai, az író gondolatai stb. Az így megszületett műnek felmérhetetlenül sokféle hatása között egyik igen fontos hatása a társadalmi. Minden kornak van irodalmi szükséglete. Minden kor vár valamit irodalmától és akar valamit általa. Amit vár, az sokszor a saját lelkitartalma kifejezése, máskor éppen annak kifejezése, ami öbelőle és korából *hiányzik*.

A mű aszerint hat, ahogy különböző pillanatban találkozik kora vágy- és akaratregzéseivel. De ez a hatás már nemcsak a műtől függ, hanem a korától is. Nagy művek, amelyek évszázadokra megörökítettek egy-egy korszakot,

annak régmúlt társadalmi kérdéseit is, és valamit kifejeztek az örök emberiből, *saját korukban* gúny és megvetés vagy éppen közöny és felejtés martalécai lettek. És társadalmilag vagy politikailag hathattak korukban olyan írások, amelyek véglegesen meghaltak az elmúlt kérdéssel együtt, amelynek tudatos propagálói voltak. Mert végső fokon és időben távolodva, *az embert igazán csak az érdekli, ami állandónak felismerhető emberi. A társadalmi kérdésekből is az, ahol ennek az emberiségnek társadalmi akadályairól van szó.* Mert a társadalom az embernek csak az egyik lelki frontja. Mindenség, természet, önmaga: mind olyan örök harcterek, amelyeken az ember a kőkorszaktól a végső elmúlásig birkózott és fog birkózni. A korok mindennapjainak *csak akkor* fontos kérdései közé elmerült embert a művészet, az örök harcok harcának állandó folytatója, az emberiség metafizikai szerve figyelmezteti, éleszti és emeli magasabbra. *És ez olyan társadalmi funkció, ami pótolhatatlan. Ezt a legmélyebb társadalmi funkciót azonban csak ösztönösen végezheti el.* Mihelyt tudatosan keres (és nem megérez!) társadalmi feladatokat, mihelyt nem a maga lelkiismerete, hanem külső szempontok, közönségízlés, politikai vagy világnézeti programok értelmében, legmélyebb személyi és legmélyebb társadalmi (emberiségi) hivatását adja fel.

Érthetetlen, hogy Jancsó Elemér egy ismertető és spinozai objektivitást ígérő irodalomtörténeti munkában lírikust, prózáirót egyaránt arra biztat, avval hiányol, amiatt ítél meg, hogy nem fejeznek ki úgy és olyan szociális tartalmat, ami természetükből, élményeikből nem jön! Aminek kifejezése tehát szándékolt és nem művészi munka lenne! Holott a szándékolt, tudatos írói alkotást úgy is, mint „hazafias”, úgy is, mint szociálist, úgy is, mint vallásit, elítéli! És hiányolja a szociális színt az erdélyi lírában, holott a legtöbb lírikusnál a saját értelmezésű szociális témákat is megtalálja!

(Egyáltalán: lehet-e valakit akár „jobboldali”, akár „baloldali” – ezek mind nem tudományos jelzők! – szempontból megítélni, másként, mint saját lelki lehetőségei alapján? Hiszen akkor nincs nagy művésze a világnak, mert *mindent* senki sem fejez ki, csak egy arcát az életnek. És ami nem ő, az mindenkiből hiányzik!)

III

Amikor az erdélyi irodalmat burkoltan az őáltala értett társadalmi funkciójának feladásával vádolja, nem veszi észre, hogy az erdélyi irodalom feladata egész itteni és mai, de ezer ősi gyökértől meghatározott életünket, *annak társadalmi kérdéseit is a magunk módján, a magunk látásával kifejezni!*

Az erdélyiség iránt ellenszenvvel viseltetik, ami egyéni felfogás. Itt is hiányolja költőinknél (Reményik, Apéry, Szentimrei stb.), hogy erdélyiségük „csupán költői”, „hangulataik szerint változó” (?), s gúnyosan elhelyezett idézőjelekkel támadja az erdélyiséget, de meghatározni ő sem határozza meg, holott ő irodalomtörténész és nem költő. Bizonyos, hogy mint minden eszmének, úgy az erdélyiségnek is vannak haszonélvezői. Egészséges és igazságos kritikának ezeket kellene nevének neveznie. Ha ezt megtámadhatatlan tudományossággal és alapossággal tette volna, tanulmányával mindenkit hálára kötelezett volna, akinek az erdélyi irodalom fejlődése szívügye. Akkor azonban az erdélyiséggel való visszaéléseket s az *irodalompolitika hibáit el kellett volna különítenie az eszmei erdélyiségtől*. Tudományos feladata az lett volna, hogy külön ismertette mindkettő fejlődését, véleményét is külön-külön mondja el róluk. Ő mindezt – sajnos – nem teszi, csak maliciózus megjegyzéseket küld egy láthatatlan (általunk nem látható) ellenfél címére.

Az az érzésem, hogy magát az eszmét sem látja jól. A Nyugat-beli cikkben Adyról megírja, hogy „erdélyi magyar és emberi”, mégis később az egész lírát az „adyzmus és a transzilvánizmus keverékének” mondja (egyiket sem határozza meg), amiből az értetődnek, mintha ez a kettő ellentétes folyamat lenne. És az erdélyi irodalmat egyszerűen a „Nyugat folytatásának” könyveli el (hogy ezzel is bizonyítani próbálja az erdélyiség s a saját gyökereiből kinőtt 1918 utáni erdélyi irodalom jelentéktelenségét). Közben pedig itt sem jellemzi a Nyugatot, s nem bontja szét három nagy összetevőjére, hogy aztán megmutassa: *ebből a háromból mit* folytatott az erdélyi irodalom!

A Nyugat három összetevője: 1. Ady, Móricz Zsigmond és Tóth Árpád új magyar művész életszemlélete; 2. Babits, Kosztolányi stb. műfordítói és a nyugati lírai áramlatokat közvetítő tevékenysége, ide tartozott a fiatal Szabó Dezső francia líra-közvetítése is pompás tanulmányaival és 3. Ignotusnak, a pesti zsidóság *radikális részének életszemlélete* [...] Nem lát szerves vonatkozást abban, hogy Ady és Móricz partiumiak, hogy Szabó Dezső pedig éppen belső erdélyi? (Súlyos hiba, hogy Szabó Dezsőnek az erdélyi irodalomra gyakorolt hatásáról nem ír.) *A mély gyökerek azonossága köti össze Adyt és Szabó Dezsőt az erdélyi irodalommal, és nem a műformai és egyéb nagyon is vitatható hatások. A közös folyamat: egy új magyar életlátás kifejezése, az alföldi lélek mellett az erdélyi lélek megszólalása.* És ez még *raciónalisán* és szigorú tudományossággal is kimutatható. Ma már létezik a nadlerizmus, mely a tájak, vidékek befolyását kutatja az irodalomra. A történelmi materializmus szemlélete szerint a gazdasági adottságok meghatározzák a lelkiséget. Erdély nem egy állandó földrajzi gazdasági adottság? A lélektani irányok szerint a faji és egyéni átöröklés továbbvisz bizonyos lelki magatartást, kifejezésmódot, ami sajátos. És fajták sajátosan (bár nem tisztán) tartoznak ilyen vagy olyan lelki alkathoz. Hogy pedig sajátos történelmi körülmények és népek tartós együttélése valamennyiük arcvonását módosítja, s közös vonásokat is ad nekik, azt viszont minden néprajz, népművészet bizonyítja.

Mindezekkel az erdélyiség fogalma mögötti valóság mind kutatható és meghatározható. Sajnos Jancsó Elemér nem használja föl ezeket a tudományos módszereket. Más módszert sem. Nem kutat, holott ha ezt tenné, ezzel a „jelszavas” erdélyiség mögött megtalálta volna a mélyebb, mindigvaló erdélyiséget.

És azt, hogy ez az erdélyiség, ez az újnak tetsző, de ősi életlátás legősibb formájában a legeredetibben megmaradt tömegünkénél, a székelységnél van meg. Nyíró és Tamási nagy értékei csak indulásai egy olyan folyamatnak, ami az erdélyi irodalom eredetiségén túl új irodalmi, lelki érték, új életlátás. A Nyugat-tanulmány legnagyobb fogyatékosága, hogy erről: a „székely irodalom” kérdéseiről még csak nem is beszél.

Holott legalább az ebbe a vonalba eső letagadhatatlan irodalomtörténeti tényeket is fel kellett volna sorolnia. Hogy az 1918 utáni kialakulásban mekkora, sokszor döntő szerepe volt a Kaláka-csoportosulásnak (Benedek Elek, Paál Árpád, Zágoni, Nyíró, Szentimrei, Kós), amelyhez az első néplap, a gyereklap, a politikai aktivitás és (másokkal együtt) a Napkelet alapítása húzódik. Hogy 1924-ben a Szépmíves Céhet, mint független kiadóvállalatot, ők alapították. Hogy 1924-ben Haladás címen az első erdélyi irodalmi egységet létrehozták. Hogy 1927-ben az irodalom és nép máig egyetlen közvetlen kapcsolatát ők teremtették meg. Hogy az ifjúság kérdését leginkább ők érezték, haláláig ezt munkálta gyermeklapjával, a Cimborával Benedek Elek. Hogy az anyagilag-szellemileg egyaránt független, a székely gondolatra támaszkodó erdélyi irodalom az ő elképzelésük. Hogy az ifjúság legelső szervezett megnyilatkozása, a *Tizenegyek* antológiája 1923-ban e mellé a gondolat mellé állott elsőnek stb. stb.

Az irodalomtörténeti igazságon és hasznos irodalompolitikai tanulságokon túl eszmeileg is talált volna itt valami nagyon fontosat: *a korszerűség és igazi erdélyiség mély egységét*. El lehet felejteni azt pl., hogy Sipos Domokos milyen szociálisan tudott egy *történeti* témát, az 1437-i parasztfelkelést megírni a *Vajúdo időkben?* Vagy Nyíró néhány novellájában és Tamási az Ábel-trilógiában? *És ez nem szándékolt szociális irodalom! Ez ösztönös művészet*, mely ösztönösen megőrzi és a maga módján, a magunk módján ki is fejezi kora s népe emberi mondanivalóit. Annak a példái, hogy a sajátos és a korszerű nem ellentétek, de egymás természetes következményei, *s csak az erdélyiségen át lehet eljutni korszerű kérdéseink sajátos, a magunk módján való kifejezéséhez*.

Sajnos, a Jancsó Elemér írásaiból az látszik, hogy mindezeket nem veszi észre. Elejti Kósnak erdélyi jelentőségét is (*Varjú nemzetség és Országépítő*), ilyen szempontból Makkai Sándorról sem beszél. Pedig náluk meghatározást is talált volna az erdélyiségről. És a líráról szóló könyvben, amelyből kifelejtji a tragikusan elhalt Sipos Domokos megrázó verseit, Szentimrei Jenőről ezeket a sorokat tudta leírni ref. középiskolásoknak: „A polgári

radikalizmus bukása alatt ő is visszavonul. A Helikonnál nem tud vezető szerephez jutni, ezért a székely írókat szervezi, s próbálja általuk ébren tartani a radikalizmus hanyatló, fonnyadó erejű eszméit. (?) Azután mint az Ellenzék főszerkesztője visszavonul, és *néhány év alatt nagy változáson megy át. A* felnövő „baloldali” ifjúsággal a legélesebben szemben áll (?) stb... Ez röviden Szentimrei *írói pályafutása.*” E mondatokban zsúfoltan hemzsegő tárgyi tévedésektől eltekintve, keményen vissza kell utasítani a beállításban rejlő lealázást mint igazságtalant az az erdélyi íróval és irodalomszervezővel szemben, aki a legtöbb harcot vivők, legtöbb áldozatot hozók s elveik mellett mindig kitartók közé tartozik. És akinek a haladó erdélyi magyar ifjúság nagyon sokat köszönhet.

Mindezeket összefoglalva, ebben a két írásban eddigi tudományos mestereitől: Pintér és Császár Elemér pozitivista irodalomtörténeti iskolájától és a szociológiától csak a jelszavakkal és a hibákkal találkozunk. Hibáit talán maga is érzi, mert a líráról szóló kis könyv utószavában leszögezi, hogy „sem terjedelmében, sem feldolgozási módjában nem azonos” készülő erdélyi irodalomtörténete hasonló fejezetével.

Hinni akarom, hogy készülő irodalomtörténetében az erényeiket fogja felhasználni: az adatgyűjtő pontosságot egyfelől, a szellemi élet gazdasági összefüggéseinek tudományos kutatását másfelől. Felbecsülhetetlen fontossága lenne szellemi életünk szociológiai megírásának is, még ha tudományos egyoldalúságait is átveszi. De szerintem a problémáink legmélyét sem egyik, sem másik módszerrel teljesen nem lehetne kifejezni. Új módszerek is kellenek, s az előbbieik szintézise. Ehhez azonban tárgyilagosan, ellenszenvét legyőzve kellene megközelíteni az erdélyiséget. Akkor nemcsak adataival, de szempontjaival is értékes és hasznos munkát fog jelenteni készülő nagy műve az erdélyi magyarság számára.

Jancsó Elemér író, olvasót sokszor biztat írói bátorságra, bátor szembenézésre. Neki kötelessége tehát, hogy önmaga mostani hibáival is szembenézzon és leszámoljon. Erre műveltsége is, tehetsége is, jószándéka is kötelezi. Ezt várjuk és reméljük tőle, hogy régi várakozásunkat

igazolva s mostani csalódásunkat megcáfolva tudományos életünk egyik legkomolyabb értékévé fejlődhessék.

IV

Egy ponton azonban nagy igazat mondott a Jancsó Elemér tanulmánya. Ott, ahol arról beszél, hogy az erdélyi irodalom olvasórétege mily kicsiny, s ez is elszűkülőben van. (Nagy kár, hogy ezt is belekeveri olyan frazeológiába és olyan be nem bizonyított megállapításokba, mint hogy az erdélyi irodalom – középosztály-irodalom, polgári irodalom, a középosztály életfelfogását, kérdéseit fejezi ki és támasztja ideológiailag alá.) Helytelen feltalálásának azonban a lényegét nem szabad elfelejtenie: a lényegét, hogy *az irodalompolitika ma nem törekszik az egész erdélyi magyarság: a magyar tömegek „irodalmi beszerzésére”, azaz olvasóközönséggé tételére, hanem megelégszik egy kis olvasóréteggel és a növekvő magyarországi könyvsikerrel.* Milyen kár, hogy az utóbbi pontnál nem mondja ki bátran: bármilyen örvendetes az erdélyi könyvsiker Budapesten mint a szellemi kapcsolat ténye és egy új magyar lelkeség élesztője, a független, a sajátos, az erdélyi magyarság életfolyamatait végző erdélyi irodalom feladatát saját közösségével, az erdélyi magyarsággal szemben *csak* úgy tudja teljesíteni és az egyetemes magyar szellemiségnek csak úgy képes új magyar lelkeséget adni, ha anyagi gyökérsége túlnyomólag és döntően az erdélyi magyarság nagy tömegeibe tud kapaszkodni. Ellen esetben a hivatásától való eltávolodás eszköze lesz minden nem erdélyi anyagi könyvsiker, amely az olvasóktól minden befolyásolt irodalmat saját feladataiban való elmélyülés helyett külső közönségizlés és vágy kiszolgálása útján téríti el belső, itteni hivatásától és annak lényegétől: a független szellemi erdélyiség szolgálatától.

Az erdélyi magyar irodalom előtt ott áll a parancs: ki-menni az erdélyi magyar tömegekhez! És a kérdés, a minőségi és tömegirodalom kérdése nagyon bonyolult. Lehet-e súlyosan elmarasztalni az erdélyi irodalompolitikát, ha tudjuk, hogy pl. a Nyugat nagy szellemi forradalma is az intelligenciának milyen szűk rétegében zajlott le, és

Adyból vagy Móriczból is milyen kevés jutott el magához a néphez? A tömegirodalom ura ma a ponyva. Ahol azonban az irodalom olyan fokozott életfunkciót tölt be, mint Erdélyben, nem nézhető szó nélkül, hogy [...] a falunak szellemi táplálékai sem színvonalban, sem tartalomban nem adnak semmit (sok esetben éppen az ellenkezőjét annak), aminek az erdélyi magyar nép szellemi táplálékának kellene lennie. Az erdélyi magyar falu pedig szomjas. Olvasni akar. Ez a szükséglet kielégítést követel. Jaj nekünk, ha ez a kielégítés nem az egyedül lehető egészséges módon történik meg! Kulturális szerveink valamennyijét felelősség fogja terhelni az ezutáni mulasztásokért, de az irodalomnak, ha az erdélyi magyar életakarát művészi kifejezője akar maradni (és sajátos létjogát csak ez adja meg), a maga nagy részét ki kell vennie ebből a munkából. Mert folytatódása, megmaradása biztosítéka csak az, ha a magyar falu kívánni fogja az új lelkiséget, a vele egyazonos életlátással életét kifejező erdélyi írást.

V

Végül: de nem utolsósorban, az irodalmi utánpótlás kérdésében is valamit tenni kell. Az ifjúság magyar irodalmi tudása – pályázatunk döbbenetesen mutatta – nagyon sekélyes. Saját hibáján kívül, hiszen lehetetlenül túlterhelve is néha megható buzgalommal olvasnak el mindent, ami kezükbe jut. De mi jut a kezükbe? *És ki gondoskodik arról, hogy legalább a felbukkanó új írótehetségek kezébe tényleg odajusson az, amit a magyar és erdélyi szellem legjobbat alkotott?* ... Van-e ma valakinek programja a fiatal írók ilyen nevelésére. Én nem tudok róla. A fiatal írók magukban vannak. Problémájuk nem egy-két közepes kötet megjelentetése. Probléma az, hogy legyen erdélyi magyar irodalom a ma még javakorban és virágzásban levő írók halála után is! Hogy a ma erdélyi írója átadja lelki és műveltségbeli tartalmát annak, akinek azt tovább kell vinnie.

Belegyökerezni a népbe és folytatódni az ifjúságban: ebben látom az igazi, a független, az új magyar lelkiséget adó erdélyi irodalom jövő problémáját. Sorsdöntő kérdés

ez irodalmilag is, közösségileg is. Irodalmilag: az eddig elért eredmény félbemaradása, új fejlődés lehetetlensége fenyeget, közösségileg pedig a nyelvi megmaradás egyik legsúlyosabb eszközének kihullása, ha az erdélyi irodalom nem találja meg régi hősi lendületét, hogy ezzel a két életbevágó kérdéssel meg tudjon birkózni.

1935